তৃতীয় অধ্যায়

পৃথিৱীৰ ভূগোল

মূল আলোচ্য বিষয়

- পৃথিৱীৰ চমু পৰিচয়
- মহাদেশ আৰু মহাসাগৰসমূহৰ বিতৰণ
- মহাসাগৰসমূহৰ অৱস্থিতি আৰু বৈশিষ্ট্য
- মহাদেশসমূহৰ অৱস্থিতি আৰু ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্য
- বিশ্বৰ দেশসমূহৰ ৰাজধানী, মাটিকালি আৰু জনসংখ্যা

৩.১ ঃ পৃথিৱীৰ চমু পৰিচয়

মানুহৰ একমাত্ৰ বাসভূমি পৃথিৱীখন বিশাল। ইয়াৰ মুঠ মাটিকালি প্ৰায় ৫১০ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ। উল্লেখযোগ্য যে ভূপৃষ্ঠৰ কেৱল প্ৰায় ২৯ শতাংশ, অৰ্থাৎ ১৪৯ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ স্থলভাগ আৰু বাকী ৭১ শতাংশ, অৰ্থাৎ ৩৬১ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ জলভাগে আৱৰি আছে। পৃথিৱীৰ স্থলভাগ এছিয়া, আফ্ৰিকা, ইউৰোপ, উত্তৰ আমেৰিকা, দক্ষিণ আমেৰিকা, ওছেনিয়া আৰু এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশেৰে গঠিত। আনহাতে, বৃহৎ জলভাগ প্ৰশান্ত, আটলাণ্টিক, ভাৰত, উত্তৰ আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰেৰে গঠিত। উল্লেখযোগ্য যে মহাদেশসমূহৰ ভিতৰত এছিয়া মহাদেশ আৰু মহাসাগৰসমূহৰ ভিতৰত প্ৰশান্ত মহাসাগৰ সৰ্ববৃহৎ। ২০১৫ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যা ৭৩০ কোটি বা ৭.৩ মহানিযুত।

মন কৰিবলগীয়া যে পৃথিৱীৰ ভূ-প্ৰকৃতি, জলবায়ু, মাটি, উদ্ভিদ, জীৱ-জন্তু আদিৰ বৈশিষ্ট্য ঠাইভেদে বেলেগ বেলেগ। প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ বিভিন্ন উপাদানৰ তাৰতম্যৰ

বাবেই জনসংখ্যাৰ বিতৰণ আৰু মানুহৰ জীৱনধাৰণ প্ৰণালী পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইতে একে নহয়। পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ঠাইৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক উন্নয়নো আনকি তাৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত বাৰুকৈয়ে নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়ে অনুকূল প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ লগতে প্ৰাকৃতিক সম্পদেৰে ভৰপূৰ অঞ্চলসমূহ সাধাৰণতে অৰ্থনৈতিকভাৱে আগবঢ়া। আনহাতে, প্ৰতিকূল প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ আৰু প্ৰয়োজনীয় প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ অভাৱ থকা পৃথিৱীৰ বহু অঞ্চল অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা।

৩.২ ঃ মহাদেশ আৰু মহাসাগৰসমূহৰ বিতৰণ

মহাদেশীয় বিস্থাপন বা সঞ্চাৰণ সূত্ৰ (Continental Drift Theory) অনুসৰি আদিতে, অৰ্থাৎ আজিৰ পৰা প্ৰায় ৩০০ নিযুত বছৰ পূৰ্বে (পুৰাজীৱীয় কল্পৰ পাৰমিয়ান যুগত) পৃথিৱীখনৰ স্থলমণ্ডল একত্ৰিত হৈ আছিল আৰু ইয়াৰ চাৰিওফালে জলমণ্ডলে আগুৰি আছিল। পৃথিৱীৰ এই অৱস্থাত থকা স্থলমণ্ডলটোক পেঞ্জিয়া (Pangaea) আৰু পেঞ্জিয়াৰ চাৰিওফালে আগুৰি থকা জলমণ্ডলটোক পান্থালাছা (Panthalassa) বোলা হয়। কিছুকাল অতিক্ৰম কৰাৰ পিছত পেঞ্জিয়াৰ প্ৰায় সোঁমাজেৰে পূবা-পশ্চিমাকৈ এটা সংকীৰ্ণ আৰু দীঘল সাগৰৰ সৃষ্টি হৈছিল। ইয়াক টেথিছ সাগৰ (Tethys sea) বোলা হয়। এই টেথিছ সাগৰৰ সৃষ্টিয়ে পেঞ্জিয়াটোক উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছিল। ইয়াৰ উত্তৰ অংশটোক আঙ্গাৰালেণ্ড (Angaraland) অথবা লৰেছিয়া (Laurasia) আৰু দক্ষিণ অংশটোক গণ্ডোৱানালেণ্ড (Gondowana Land) বোলা হয়। মধ্যজীৱীয় কল্পৰ সময়ত, অৰ্থাৎ আজিৰ পৰা ২৫০ নিযুত বছৰ পূৰ্বে ভূত্বকৰ ফাটন ক্ৰিয়া আৰু মহাদেশীয় সঞ্চাৰণৰ ফলত লৰেছিয়া আৰু গণ্ডোৱানালেণ্ড পুনৰ বিভাজিত হৈ বিষুৱ আৰু পশ্চিম দিশত গতি কৰি বৰ্তমান অৱস্থাত থকা মহাদেশসমূহৰ সৃষ্টি হৈছিল। মহাদেশীয় সঞ্চাৰণ সূত্ৰ অনুসৰি লৰেছিয়া বিভাজিত হৈ উত্তৰ আমেৰিকা, গ্ৰীণলেণ্ড আৰু ভাৰত উপমহাদেশৰ উত্তৰে থকা ইউৰোপ আৰু এছিয়া মহাদেশৰ সৃষ্টি হৈছিল। আনহাতে, গণ্ডোৱানালেণ্ড বিভাজিত হৈ দক্ষিণ আমেৰিকা, আফ্ৰিকা, মাদাগাস্কাৰ, ভাৰতবৰ্ষ, আৰব অঞ্চল, মালয়েছিয়া আৰু অন্যান্য দ্বীপসমূহ, অষ্ট্ৰেলিয়া, এণ্টাৰ্কটিকা আদিৰ সৃষ্টি হৈছিল।

ভূ-পৃষ্ঠৰ সাগৰ-মহাসাগৰকে ধৰি নদ-নদী, হ্ৰদ আদিৰ পানীৰে আগুৰি থকা বৃহৎ অংশকে **জলমণ্ডল** (Hydrosphere) বোলা হয়। আনহাতে, সাগৰপৃষ্ঠৰ কিছু ওপৰত মাটিৰে আগুৰি থকা ভূ-পৃষ্ঠৰ আন এটা বৃহৎ অংশক **স্থলমণ্ডল** (Lithosphere) বোলে। উল্লেখযোগ্য যে পৃথিৱীৰ এই বৃহৎ জলমণ্ডল আৰু স্থলমণ্ডল দুটা সুকীয়াভাৱে একেলগে থূপ মাৰি থকা নাই। অৰ্থাৎ জলমণ্ডল আৰু স্থলমণ্ডল দুয়োটা অংশই ইটোৱে সিটোক বিভাজিত কৰি মাজে মাজে সোমাই আছে। অৱশ্যে কাস্পিয়ান, মৰু আৰু আৰল সাগৰক বাদ দি পৃথিৱীৰ আটাইকেইখন সাগৰ-মহাসাগৰ ইখনে-সিখনৰ লগত সংযোগ স্থাপন কৰি আছে। কিন্তু স্থলমণ্ডলটো পানীৰে চাৰিওফালে আগুৰি আছে আৰু চাৰিটা বৃহৎ অংশত বিভাজিত হৈ আছে। অৰ্থাৎ স্থলমণ্ডলৰ প্ৰথম অংশটো এছিয়া, ইউৰোপ আৰু আফ্ৰিকা

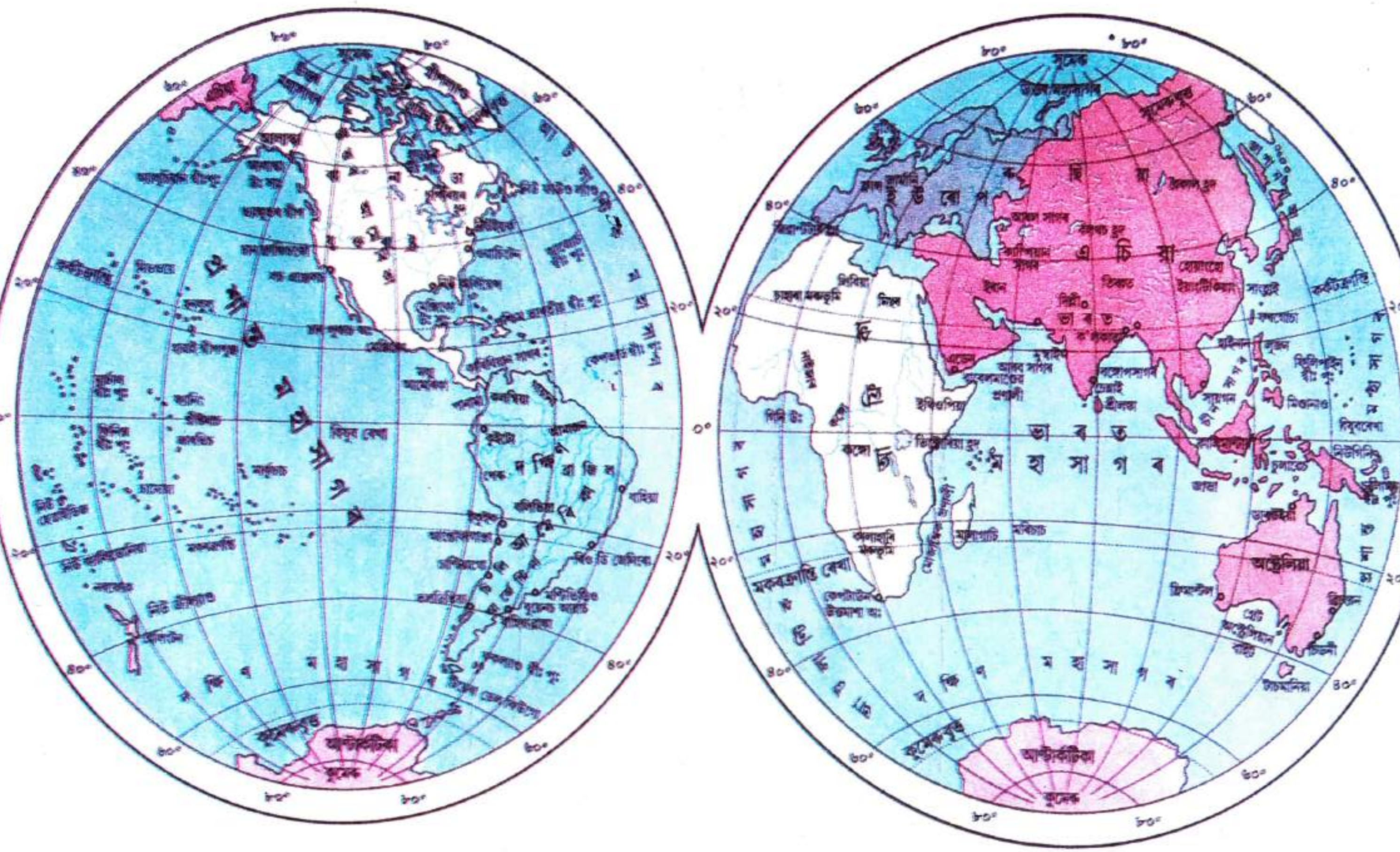

পশ্চিম গোলাৰ্ধ　　　　পূব গোলাৰ্ধ

চিত্ৰ ৩.১ ঃ পৃথিৱীৰ মহাদেশ আৰু মহাসাগৰসমূহ

মহাদেশেৰে গঠিত; দ্বিতীয় অংশটো উত্তৰ আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশেৰে গঠিত; তৃতীয় অংশটো অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু বহু দ্বীপ লগলাগি সৃষ্টি হোৱা ওছেনিয়া মহাদেশেৰে গঠিত; আৰু চতুৰ্থ অংশটো এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশেৰে গঠিত। আনহাতে, সংযোজিত হৈ থকা আৰু মহাদেশসমূহৰ চাৰিওফালে আগুৰি থকা পৃথিৱীৰ পাঁচোটা মহাসাগৰৰ প্ৰশান্ত মহাসাগৰ এছিয়া মহাদেশ আৰু উত্তৰ আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ মাজত অৱস্থিত; আটলাণ্টিক মহাসাগৰ উত্তৰ আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশ আৰু ইউৰোপ আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশৰ মাজত অৱস্থিত; ভাৰত মহাসাগৰ এছিয়া মহাদেশৰ দক্ষিণত, আফ্ৰিকা মহাদেশৰ পুবত আৰু ওছেনিয়া মহাদেশৰ পশ্চিমত অৱস্থিত; উত্তৰ মহাসাগৰ উত্তৰ আমেৰিকা, ইউৰোপ আৰু এছিয়া মহাদেশৰ উত্তৰে অৱস্থিত; আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰ দক্ষিণ আমেৰিকা, আফ্ৰিকা আৰু ওছেনিয়া মহাদেশৰ দক্ষিণে অৱস্থিত (চিত্ৰ ৩.১)। উল্লেখযোগ্য যে জলমণ্ডলৰ বৃহৎ অংশই (৫৭ শতাংশ) দক্ষিণ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। আনহাতে, স্থলভাগৰ বৃহৎ অংশ (৬৭ শতাংশ) উত্তৰ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। সেয়ে পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় ৯০ শতাংশই উত্তৰ গোলাৰ্ধত বাস কৰে।

৩.৩ ঃ মহাসাগৰসমূহৰ অৱস্থিতি আৰু বৈশিষ্ট্য

পৃথিৱীত থকা আটাইকেইখন মহাসাগৰেই ইখনে সিখনৰ লগত সংযোগ হৈ থকাৰ বাবে মহাসাগৰসমূহৰ সঠিক সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰাটো সম্ভৱ নহয়। তথাপি অধ্যয়নৰ সুবিধাৰ্থে থূলমূলভাৱে মহাসাগৰসমূহৰ বিস্তৃতি নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে। ইতিমধ্যে উল্লিখিত পাঁচখন মহাসাগৰৰ তিনিখনেই, অৰ্থাৎ প্ৰশান্ত মহাসাগৰ, আটলাণ্টিক মহাসাগৰ আৰু ভাৰত মহাসাগৰ উত্তৰ আৰু দক্ষিণ দুয়োটা গোলাৰ্ধলৈ বিস্তৃত। কেৱল দক্ষিণ মহাসাগৰ দক্ষিণ গোলাৰ্ধ আৰু উত্তৰ মহাসাগৰ উত্তৰ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত (চিত্ৰ ৩.১)। বিস্তৃতি বা মাটিকালি হিচাপে মহাসাগৰসমূহৰ ভিতৰত প্ৰশান্ত মহাসাগৰ সৰ্ববৃহৎ আৰু উত্তৰ মহাসাগৰ ক্ষুদ্ৰতম (তালিকা ৩.১)।

তালিকা ৩.১ ঃ মহাসাগৰসমূহৰ মাটিকালিৰ বিতৰণ

মহাসাগৰ	মাটিকালি (নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ হিচাপে)	মুঠ জলমণ্ডলৰ মাটিকালিৰ অনুপাত (শতাংশ হিচাপত)
১। প্ৰশান্ত মহাসাগৰ	১৬৫.২	৪৫.৮
২। আটলাণ্টিক মহাসাগৰ	৮২.৪	২২.৮
৩। ভাৰত মহাসাগৰ	৭৩.৪	২০.৩
৪। দক্ষিণ মহাসাগৰ	২০.৩	৫.৬
৫। উত্তৰ মহাসাগৰ	১৪.১	৩.৯
মুঠ জলমণ্ডল	৩৬১.০	—

মহাসাগৰৰ জলপৃষ্ঠ যদিও অতি মসৃণ, ইয়াৰ তলিভাগৰ ভূ-প্ৰকৃতি তেনেই অসমান। স্থলমণ্ডলত যিদৰে পৰ্বত-পাহাৰ, মালভূমি, সমভূমি আদিয়ে ভূ-পৃষ্ঠীয় অৱয়ৱ অসমান কৰি ৰাখে, ঠিক তেনেদৰে সাগৰ-মহাসাগৰৰ তলিভাগো শৈলশিৰা, দ্ৰোণী, সামুদ্ৰিক টিলা, খাত আদিয়ে ওখোৰা-মোখোৰা কৰি ৰাখিছে। গড় হিচাপে মহাসাগৰৰ গভীৰতা প্ৰায় ৪০০০ মিটাৰ। আমি জানো যে স্থলমণ্ডল আৰু জলমণ্ডলৰ সংযোগৰেখাৰ পৰা মহাসাগৰৰ মাজভাগলৈ ক্ৰমান্বয়ে গভীৰতা বৃদ্ধি পায় আৰু বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ অৱয়ৱ পোৱা যায়। সাধাৰণতে উপকূলৰ পৰা সাগৰ-মহাসাগৰৰ মাজভাগলৈ যথাক্ৰমে মহীসোপান (Continental Shelf), মহীঢাল (Continental Slope), গভীৰ সমুদ্ৰতল (Deep Sea Plain), সমুদ্ৰতলীয় দ্ৰোণী (Oceanic canyon), সামুদ্ৰিক শৈলশিৰা আৰু দ্বীপ (Oceanic Ridge and Island) আৰু গভীৰ সমুদ্ৰখাত (Deep Sea Trench) আছে (চিত্ৰ ৩.২)। উপকূলৰ চাৰিওকাষে থকা সাগৰ-মহাসাগৰৰ অগভীৰ (প্ৰায় ২০০ মিটাৰ পৰ্যন্ত) অংশকে মহীসোপান বোলে। মহীসোপানৰ পিছৰ যথেষ্ট গভীৰ (প্ৰায় ২০০০ মিটাৰ পৰ্যন্ত) অংশটোক মহীঢাল বোলা হয়। মহীঢালৰ পিছত সাগৰ-মহাসাগৰৰ মাজভাগত অতি গভীৰ সমুদ্ৰতলীয় দ্ৰোণী (৪০০০ মিটাৰ পৰ্যন্ত গভীৰ), গভীৰতম সামুদ্ৰিক খাত (গড় হিচাপে ৮০০০ মিটাৰ পৰ্যন্ত গভীৰ) আৰু নিম্নৱতিভাৱে অ'ত ত'ত সমুদ্ৰপৃষ্ঠৰ ওপৰলৈ বহু শৈলশিৰা, দ্বীপ আদি দেখা যায়। সমুদ্ৰ খাতসমূহৰ ভিতৰত প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ তলিত থকা মেৰিয়ানা বা চেলেঞ্জাৰ খাতেই পৃথিৱীৰ গভীৰতম খাত (১১,০২২ মিটাৰ গভীৰ)।

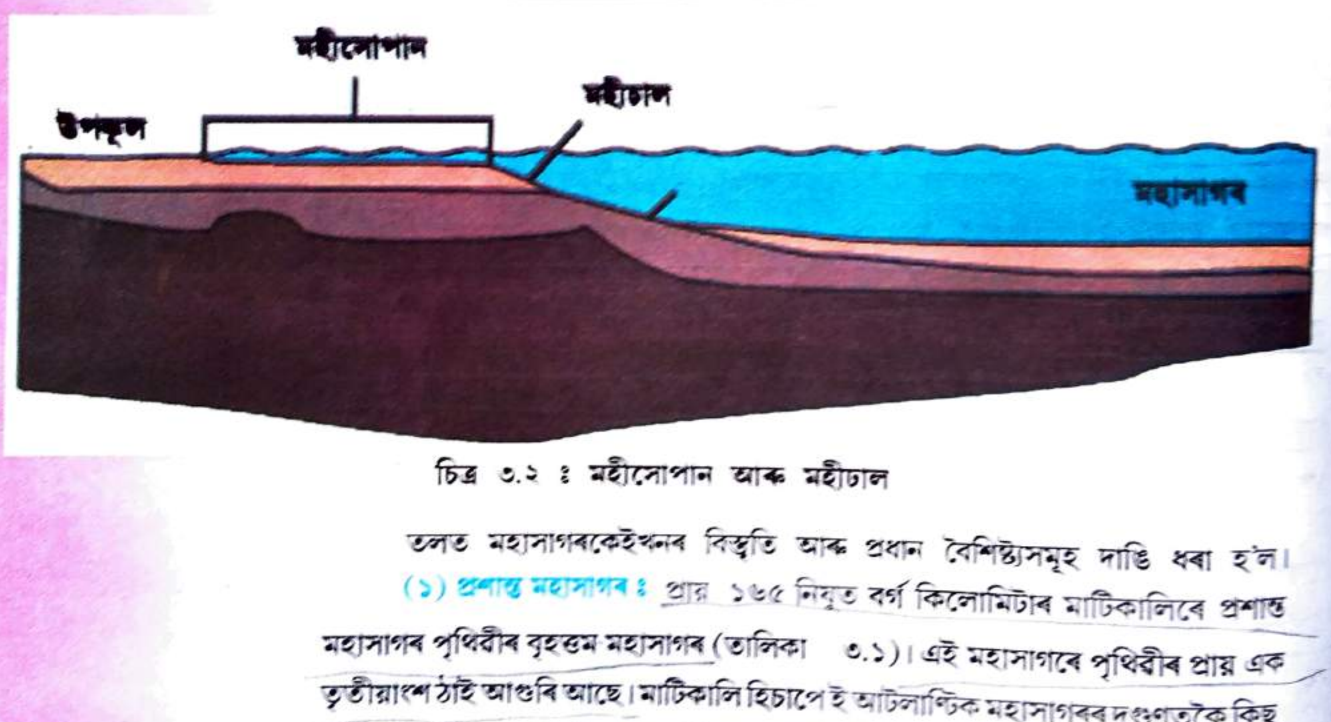

চিত্ৰ ৩.২ ঃ মহীসোপান আৰু মহীঢাল

তলত মহাসাগৰকেইখনৰ বিস্তৃতি আৰু প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ দাঙি ধৰা হ'ল।

(১) প্ৰশান্ত মহাসাগৰ ঃ প্ৰায় ১৬৫ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ পৃথিৱীৰ বৃহত্তম মহাসাগৰ (তালিকা ৩.১)। এই মহাসাগৰে পৃথিৱীৰ প্ৰায় এক তৃতীয়াংশ ঠাই আগুৰি আছে। মাটিকালি হিচাপে ই আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ দুগুণতকৈ কিছু বেছি। ইয়াৰ উত্তৰে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ আলাস্কা, চাইবেৰিয়াৰ পূব অংশ আৰু উত্তৰ মহাসাগৰ; দক্ষিণে অষ্ট্ৰেলিয়া, নিউজিলেণ্ড আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে উত্তৰ আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা

মহাদেশৰ পশ্চিম উপকূল; আৰু পশ্চিমে এছিয়া মহাদেশৰ পুব উপকূল আৰু জাপান, ফিলিপাইন দ্বীপপুঞ্জ আদিয়ে আগুৰি আছে (চিত্ৰ ৩.৩)। প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ গড় গভীৰতা প্ৰায় ৫০০০ মিটাৰ।

প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ সৰু-ডাঙৰ কমেও ২০,০০০ টা সামুদ্ৰিক দ্বীপ আছে। এই দ্বীপসমূহৰ ভিতৰত জাপান, টাইৱান, ফিলিপাইন, নিউজিলেণ্ড, ইন্দোনেছিয়া, হাৱাই আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। সামুদ্ৰিক খাতসমূহৰ ভিতৰত গভীৰতম মেৰিয়ানা খাতকে ধৰি এলিউছিয়ান, কিউৰাইল, ফিলিপাইন, টোংগা, পেৰু-চিলি আদি খাত বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ অন্তৰ্গত কেইটামান উল্লেখযোগ্য সাগৰ হ'ল বেৰিং সাগৰ, ওখটস্ক, জাপান, দক্ষিণ চীন, ফিলিপাইন, আলাস্কা সাগৰ ইত্যাদি।

চিত্ৰ ৩.৩ ঃ প্ৰশান্ত মহাসাগৰ

(২) আটলাণ্টিক মহাসাগৰ ঃ প্ৰায় ৮২ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে আটলাণ্টিক মহাসাগৰ পৃথিৱীৰ দ্বিতীয় বৃহত্তম মহাসাগৰ (তালিকা ৩.১)। ইয়াৰ বিস্তৃতি পৃথিৱীৰ মাটিকালিৰ প্ৰায় এক ষষ্ঠাংশ আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ প্ৰায় আধা। আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ আকৃতি ইংৰাজী 'S' আখৰটোৰ দৰে। ইয়াৰ উত্তৰে গ্ৰীণলেণ্ড আৰু উত্তৰ-মহাসাগৰ; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পুবে ইউৰোপ আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশ; আৰু পশ্চিমে উত্তৰ আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশ (চিত্ৰ ৩.৪)। আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ গড় গভীৰতা প্ৰায় ৩০০০ মিটাৰ। উল্লেখযোগ্য যে আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ প্ৰায় সোঁমাজেৰে উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ এটা দীঘলীয়া মধ্য আটলাণ্টিক শৈলসিৰা আছে। ইয়াৰ উত্তৰ অংশক ডলফিন উত্থান আৰু দক্ষিণৰ অংশক চেলেঞ্জাৰ উত্থান বোলে।

আটলাণ্টিক মহাসাগৰত অজস্ৰ সৰু-ডাঙৰ সামুদ্ৰিক দ্বীপ আছে। ইয়াৰ ভিতৰত আইচলেণ্ড, নিউফাউণ্ডলেণ্ড, বৃটিচ দ্বীপপুঞ্জ, পশ্চিম ভাৰতীয় দ্বীপপুঞ্জ, কেনেৰি, ফকলেণ্ড,

চিত্ৰ ৩.৪ ঃ আটলাণ্টিক মহাসাগৰ

বাৰমুদা আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। প্ৰধান সামুদ্ৰিক খাত কেইটা হ'ল— পুৱাৰ্টোৰিক', ৰোমাঞ্চ আৰু দক্ষিণ ছেণ্ডউইচ খাত। ভূমধ্যসাগৰ, বাল্টিক সাগৰ, কেৰিবিয়ান, মেক্সিকো উপসাগৰ, লাব্ৰাডোৰ সাগৰ, হড্ছন সাগৰ আদি কেইটামান আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ অন্তৰ্গত উল্লেখযোগ্য সাগৰ।

চিত্ৰ ৩.৫ ঃ ভাৰত মহাসাগৰ

(৩) ভাৰত মহাসাগৰ ঃ প্ৰায় ৭৩ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে ভাৰত মহাসাগৰ পৃথিৱীৰ তৃতীয় বৃহত্তম মহাসাগৰ (তালিকা ৩.১)। ইয়াৰ বিস্তৃতি প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ আধাতকৈ কিছু কম। ইয়াৰ চাৰিসীমাৰ উত্তৰে ভাৰত উপমহাদেশ আৰু দক্ষিণ-পূব এছিয়া; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু দক্ষিণ পূব এছিয়াৰ দ্বীপসমূহ; আৰু পশ্চিমে আফ্ৰিকা মাডাগাস্কাৰ (চিত্ৰ ৩.৫)। ভাৰত মহাসাগৰৰ গড় গভীৰতা প্ৰায় ৪০০০ মিটাৰ। ইয়াত চোকোত্ৰা-চাগোচ, চিচিলিজ, মাডাগাস্কাৰ, ক্ৰোজেট আদি নামেৰে কেইটামান সামুদ্ৰিক খাত আছে। ভাৰত মহাসাগৰৰ অন্তৰ্গত কেইটামান উল্লেখযোগ্য সাগৰ হ'ল আৰব সাগৰ, পাৰস্য উপসাগৰ, বংগোপসাগৰ, আন্দামান সাগৰ, লোহিত সাগৰ আদি। আনহাতে, ভাৰত মহাসাগৰত অৱস্থিত কেইটামান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য সামুদ্ৰিক দ্বীপ হ'ল শ্ৰীলংকা, আন্দামান-নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ, ইন্দোনেছিয়া, মালদীভ, মৰিচাচ, চিচিলিজ, মাডাগাস্কাৰ আদি।

চিত্ৰ ৩.৬ ঃ দক্ষিণ মহাসাগৰ

(৪) দক্ষিণ মহাসাগৰ ঃ প্ৰায় ২০ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে দক্ষিণ মহাসাগৰ পৃথিৱীৰ চতুৰ্থ বৃহৎ মহাসাগৰ। ই এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশৰ চাৰিওফালে আগুৰি আছে। থূলমূলকৈ দক্ষিণ মহাসাগৰখন ৪০° দক্ষিণ অক্ষাংশৰ দক্ষিণে বিস্তৃত। দৰাচলতে ই প্ৰশান্ত

মহাসাগৰ, আটলান্টিক মহাসাগৰ আৰু ভাৰত মহাসাগৰৰ বৰ্ধিতাংশহে (চিত্ৰ ৩.৬)। দক্ষিণ মেৰু অঞ্চলত অৱস্থিত বাবে বছৰটোৰ বেছিভাগ সময়েই দক্ষিণ মহাসাগৰ বৰফেৰে ঢাক খাই থাকে।

(৫) উত্তৰ মহাসাগৰ ঃ প্ৰায় ১৪ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে উত্তৰ মহাসাগৰ পৃথিৱীৰ ক্ষুদ্ৰতম মহাসাগৰ। ইয়াৰ আকাৰ ভাৰত মহাসাগৰৰ প্ৰায় এক পঞ্চমাংশ। উত্তৰ মহাসাগৰখন উত্তৰ মেৰুৰ চাৰিওফালে বিস্তৃত বাবে ইয়াৰ আকৃতি ঘূৰণীয়া। এছিয়া, ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ উত্তৰাংশই উত্তৰ মহাসাগৰক আগুৰি আছে (চিত্ৰ ৩.৭)। ইয়াৰ তলিৰ গড় গভীৰতা প্ৰায় ৩৫০০ মিটাৰ। উত্তৰ মেৰু অঞ্চলত অৱস্থিত বাবে বছৰটোৰ বেছিভাগ সময়েই উত্তৰ মহাসাগৰখন ডাঠ বৰফেৰে ঢাক খাই থাকে।

চিত্ৰ ৩.৭ ঃউত্তৰমহাসাগৰ

৩.৪ ঃ মহাদেশসমূহৰ অৱস্থিতি আৰু ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্য

পৃথিৱীৰ স্থলভাগৰ প্ৰায় ৬৭ শতাংশই উত্তৰ গোলাৰ্ধত। সৰ্বমুঠ ৭খন মহাদেশৰ ভিতৰত দক্ষিণ আমেৰিকাৰ বৃহৎ অংশ, আফ্ৰিকাৰ দক্ষিণাংশ, ওছেনিয়া আৰু এণ্টাৰ্কটিকাক বাদ দি বাকী বৃহৎ অংশই উত্তৰ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। মন কৰিবলগীয়া যে উত্তৰ আমেৰিকা, ইউৰোপ আৰু এছিয়া মহাদেশ সম্পূৰ্ণভাৱে উত্তৰ গোলাৰ্ধৰ অন্তৰ্গত। আনহাতে, পূবা-পশ্চিমাকৈ ধৰিলে উত্তৰ-আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা পশ্চিম গোলাৰ্ধত আৰু বাকী বেছি অংশই পূব গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। যদিও দেশবোৰৰ মাজত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা আছে, তথাপি মহাদেশবোৰৰ মাজৰ সীমা মূলতঃ প্ৰাকৃতিক উপাদান যেনে নদ-নদী, সাগৰ-মহাসাগৰ আদিয়ে নিৰ্ধাৰণ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে ইউৰোপ আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশৰ মাজৰ সীমা ভূমধ্য সাগৰে আৰু এছিয়া আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশৰ মাজৰ সীমা লোহিত সাগৰে নিৰ্ণয় কৰিছে। আনহাতে, ইউৰোপ আৰু এছিয়া মহাদেশৰ মাজৰ সীমা প্ৰাকৃতিকভাৱে ইউৰাল পৰ্বতমালাই নিৰ্ধাৰণ কৰে। আকৌ উত্তৰ-আমেৰিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাৰ মাজৰ সীমা পানামা খালে নিৰ্ধাৰণ কৰে।

পৰ্বত-পাহাৰ, মালভূমি, সমভূমি, উপকূলীয় সমভূমি ইত্যাদিৰ উপস্থিতিয়ে স্থলমণ্ডলৰ ভূ-অৱয়ব অসমান কৰি ৰাখিছে। অৱশ্যে মহাদেশবোৰৰ সকলোতে ভূপ্ৰকৃতি একে ধৰণৰ নহয়। ইয়াৰোপৰি অৱস্থান অনুসৰি পৃথিৱীৰ সকলোতে জলবায়ু একে নাথাকে। উদাহৰণস্বৰূপে বিষুৱীয় তথা ক্ৰান্তীয় অঞ্চলৰ জলবায়ু উষ্ণ আৰু আৰ্দ্ৰ; মধ্য অক্ষাংশ অঞ্চলৰ জলবায়ু নাতিশীতোষ্ণ; আৰু মেৰু অঞ্চলৰ জলবায়ু অতিপাত ঠাণ্ডা হয়। জলবায়ুৰ এনে তাৰতম্যৰ বাবে উদ্ভিদো বেলেগ বেলেগ হয়। উদাহৰণস্বৰূপে বিষুৱীয়

অঞ্চলত চিৰ সেউজীয়া অৰণ্য; উষ্ণ তথা শুকান মৰু অঞ্চলত অৰণ্যবিহীন চুটি ঘাঁহ আৰু কাঁইটিয়া উদ্ভিদ; বৰফাবৃত মেৰু অঞ্চলত শেলুৱৈ আৰু টেঁকীয়াজাতীয় উদ্ভিদ পোৱা যায়।

জলবায়ু, মৃত্তিকা আৰু ভূপ্রকৃতিৰ পাৰ্থক্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি কৃষিকাৰ্য্য আৰু শস্যৰ উৎপাদনো বেলেগ বেলেগ হয়। এনেদৰে প্ৰাকৃতিকভাৱে সুচল তথা কৃষি, উদ্যোগ, বাণিজ্য, পৰিবহণ আদিৰ ক্ষেত্ৰত অৰ্থনৈতিকভাৱে আগবঢ়া অঞ্চলবোৰত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব অধিক হয়। সেয়ে অতিপাত উষ্ণ আৰু অতিপাত ঠাণ্ডা অঞ্চলত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব তেনেই নিম্ন।

তালিকা ৩.২ ঃ মহাদেশসমূহৰ মাটিকালিৰ বিতৰণ

মহাদেশ	মাটিকালি (নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ হিচাপে)	মুঠ স্থলমণ্ডলৰ মাটিকালিৰ অনুপাত (শতাংশ হিচাপত)
১। এছিয়া মহাদেশ	৪৪.৬	২৯.৯
২। ইউৰোপ মহাদেশ	১০.৯	৭.৩
৩। আফ্ৰিকা মহাদেশ	৩০.১	২০.২
৪। উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ	২৪.৩	১৬.৩
৫। দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশ	১৭.৮	১১.৯
৬। ওছেনিয়া মহাদেশ	৮.১	৫.৪
৭। এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশ	১৩.২	৮.৮
মুঠ স্থলমণ্ডল	**১৪৯.০**	—

পৃথিৱীৰ সৰ্বমুঠ সাতখন মহাদেশৰ দক্ষিণ মেৰুক কেন্দ্ৰ কৰি বৰফে আবৰা এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশত কোনো স্থায়ী জনবসতি নাই। সেয়ে ইয়াত এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশক বাদ দি বাকী ছখন মহাদেশৰ ভৌগোলিক অৱস্থান আৰু ভূপ্রকৃতি সম্পৰ্কীয় কিছু প্ৰাকৃতিক বৈশিষ্ট্য দাঙি ধৰা হ'ল।

(১) এছিয়া মহাদেশ ঃ এছিয়া পৃথিৱীৰ সৰ্ববৃহৎ মহাদেশ। ৪৪.৬ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে এছিয়া মহাদেশে পৃথিৱীৰ স্থলভাগৰ প্ৰায় ৩০ শতাংশ জুৰি আছে (তালিকা ৩.২)। এছিয়া মহাদেশ মূলতঃ উত্তৰ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। ই উত্তৰে ৭৮° উত্তৰ-অক্ষাংশৰ পৰা দক্ষিণে ১° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পশ্চিমে ২৫° পুব দ্ৰাঘিমাংশৰ পৰা পুবে ১৭০° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। উল্লেখযোগ্য যে প্ৰশান্ত মহাসাগৰত অৱস্থিত জাপান, টাইৱান, ফিলিপাইন, জাভা, চুমাত্ৰা, বৰ্ণিও ইত্যাদি দ্বীপসমূহ আৰু ভাৰত মহাসাগৰত অৱস্থিত আন্দামান-নিকোবৰ, শ্ৰীলংকা, লাক্ষাদ্বীপ, মালদ্বীপ, বাহৰেইন আদি এছিয়া মহাদেশৰ অন্তৰ্গত। এছিয়া মহাদেশখনক উত্তৰে উত্তৰ

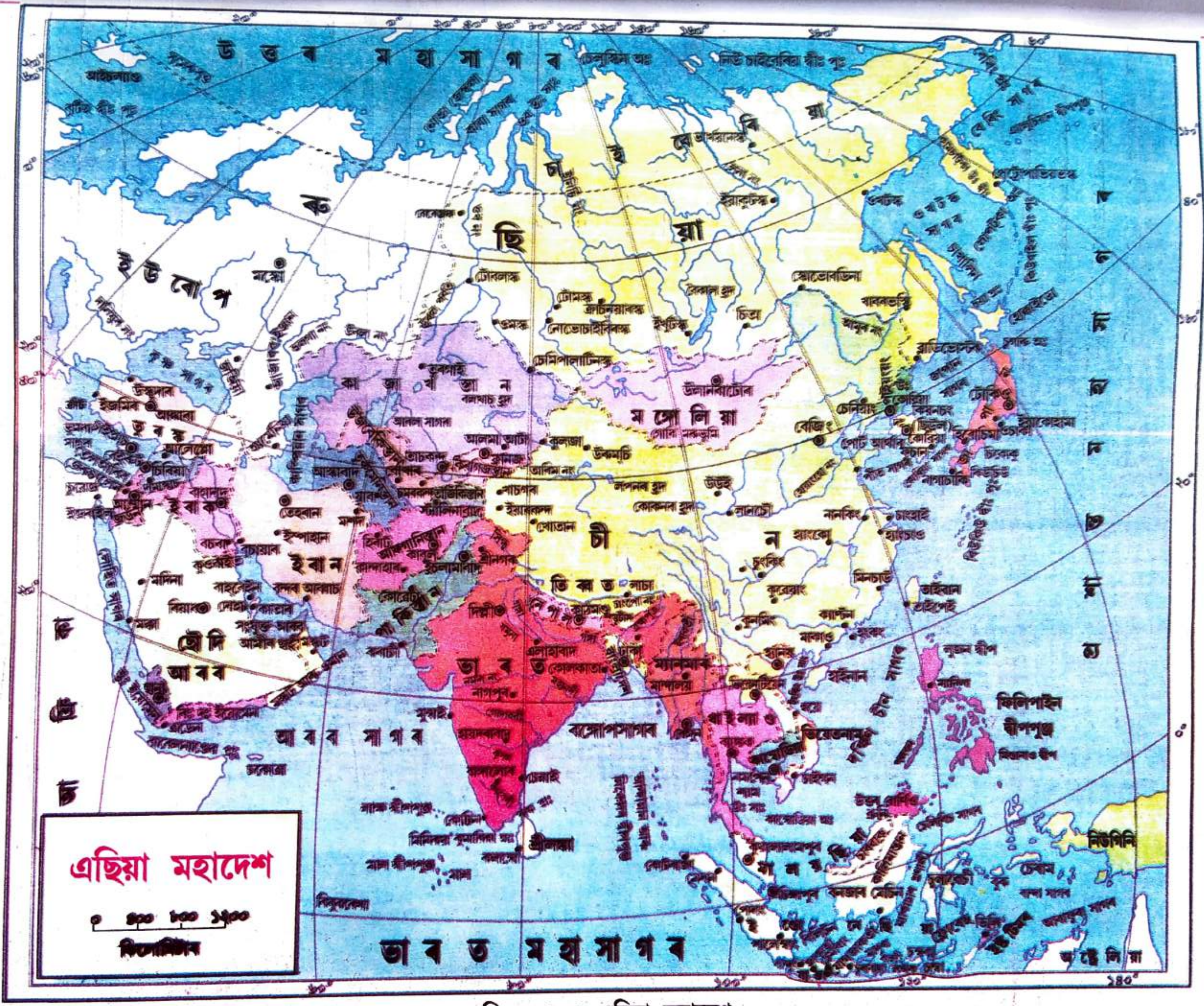

চিত্ৰ ৩.৮ ঃ এছিয়া মহাদেশ

মহাসাগৰ; দক্ষিণে ভাৰত মহাসাগৰ; পূবে বেৰিং প্ৰণালী আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ; আৰু পশ্চিমে লোহিত সাগৰ, ছুৱেজখাল, ভূমধ্য সাগৰ, ককেছাছ পৰ্বত, কাস্পিয়ান সাগৰ, ইউৰাল নদী আৰু ইউৰাল পৰ্বতমালাই আগুৰি আছে (চিত্ৰ ৩.৮)। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি এছিয়া মহাদেশৰ জনসংখ্যা ৪৩০ কোটি, অৰ্থাৎ বিশ্বৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় তিনি-পঞ্চমাংশ। এছিয়া মহাদেশত ৫১খন দেশ আছে।

এছিয়া মহাদেশখন সুউচ্চ পৰ্বতশ্ৰেণী, মালভূমি, নদী উপত্যকা, নিম্নভূমি, উপকূলীয় সমভূমি, মহাসাগৰীয় দ্বীপ, মৰুভূমি আদিৰে আৱৰা। মহাদেশখনৰ মধ্য অংশ পৰ্বত আৰু মালভূমিৰে ভৰা। পৰ্বতশ্ৰেণীসমূহৰ ভিতৰত মহাদেশখনৰ পশ্চিম সীমাত উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ থকা ইউৰাল পৰ্বতমালা, মধ্যাংশত পূবা-পশ্চিমাকৈ বিস্তৃত পৃথিৱীৰ সৰ্বোচ্চ হিমালয় পৰ্বতমালা, কাৰাকোৰাম পৰ্বতমালা, কুনলুন পৰ্বতমালা, আলটাইন পৰ্বতমালা, টিয়েনচান পৰ্বতমালা, আলটাই পৰ্বত, আৰাৱলী পৰ্বত আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। হিমালয় পৰ্বতশ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত পৃথিৱীৰ উচ্চতম শৃংগ এভাৰেষ্ট (৮,৮৪৮ মিটাৰ) আৰু কাৰাকোৰাম পৰ্বতমালাৰ অন্তৰ্গত পৃথিৱীৰ দ্বিতীয় উচ্চতম শৃংগ গডউইন অষ্টিন বা Mount K_2 (৮,৬১১ মিটাৰ) এছিয়া মহাদেশতেই অৱস্থিত। আনহাতে, মালভূমিৰ ভিতৰত তিব্বত মালভূমি, পৃথিৱীৰ উচ্চতম পামিৰ মালভূমি, ছাইবেৰিয়া মালভূমি, মংগোলীয়া মালভূমি, দাক্ষিণাত্য মালভূমি, আৰব মালভূমি, ইৰাণ মালভূমি আদিয়েই প্ৰধান।

পৰ্বত, পাহাৰ আৰু মালভূমিয়ে সৃষ্টি কৰা উচ্চভূমি অঞ্চলৰ পৰা বহু ডাঙৰ নদীৰ উৎপত্তি হৈ উত্তৰ, দক্ষিণ আৰু পূব দিশত থকা সাগৰ-মহাসাগৰলৈ বৈ গৈ কেবাখনো সাৰুৱা সমভূমি আৰু ব-দ্বীপৰ সৃষ্টি কৰিছে। বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য নদীসমূহৰ ভিতৰত মহাদেশখনৰ প্ৰায় দক্ষিণ-মধ্য অংশত থকা সিন্ধু, গংগা আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰ; উত্তৰ অংশত থকা ইয়েনিছি, ওবি আৰু লেনা; পূব অংশত থকা আমুৰ, হোৱাংহো, ইয়াংজে কিয়াং আৰু চিকিয়াং; আৰু দক্ষিণ আৰু দক্ষিণ-পূবত থকা নৰ্মদা, তাপ্তি, মহানদী, গোদাবৰী, কৃষ্ণা, কাবেৰী, বৰাক, মে'নাম, ইৰাৱতী, মেকং আদি প্ৰধান। এছিয়া মহাদেশত সৰু-ডাঙৰ বহুতো হ্ৰদ আছে। ইয়াৰ ভিতৰত বলখাচ, বৈকাল, চিল্কা, চম্বৰ, ডাল, পুলিকট, কল্লেৰু, লোকটক আদি হ্ৰদ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰোপৰি গোবি, থৰ আৰু আৰব মৰুভূমিও এছিয়া মহাদেশতে অৱস্থিত।

(২) ইউৰোপ মহাদেশ ঃ ইউৰোপ মহাদেশখন এছিয়াৰ উত্তৰ-পশ্চিম সীমাত অৱস্থিত। এই মহাদেশখন সম্পূৰ্ণভাৱে উত্তৰ গোলাৰ্ধৰ অন্তৰ্গত। ই দক্ষিণে ৩৬° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা উত্তৰে ৭১° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পশ্চিমে ১০° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশৰ পৰা পূবে ৬৫° পূব দ্ৰাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। ইয়াৰ মাটিকালি ১০.৯ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ পৃথিৱীৰ স্থলভাগৰ প্ৰায় ৭.৩ শতাংশ আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ মাটিকালিৰ প্ৰায় তিনিগুণ (তালিকা ৩.২)।

উল্লেখযোগ্য যে আটলাণ্টিক মহাসাগৰত অৱস্থিত বৃটিছ দ্বীপপুঞ্জ, আয়াৰলেণ্ড,

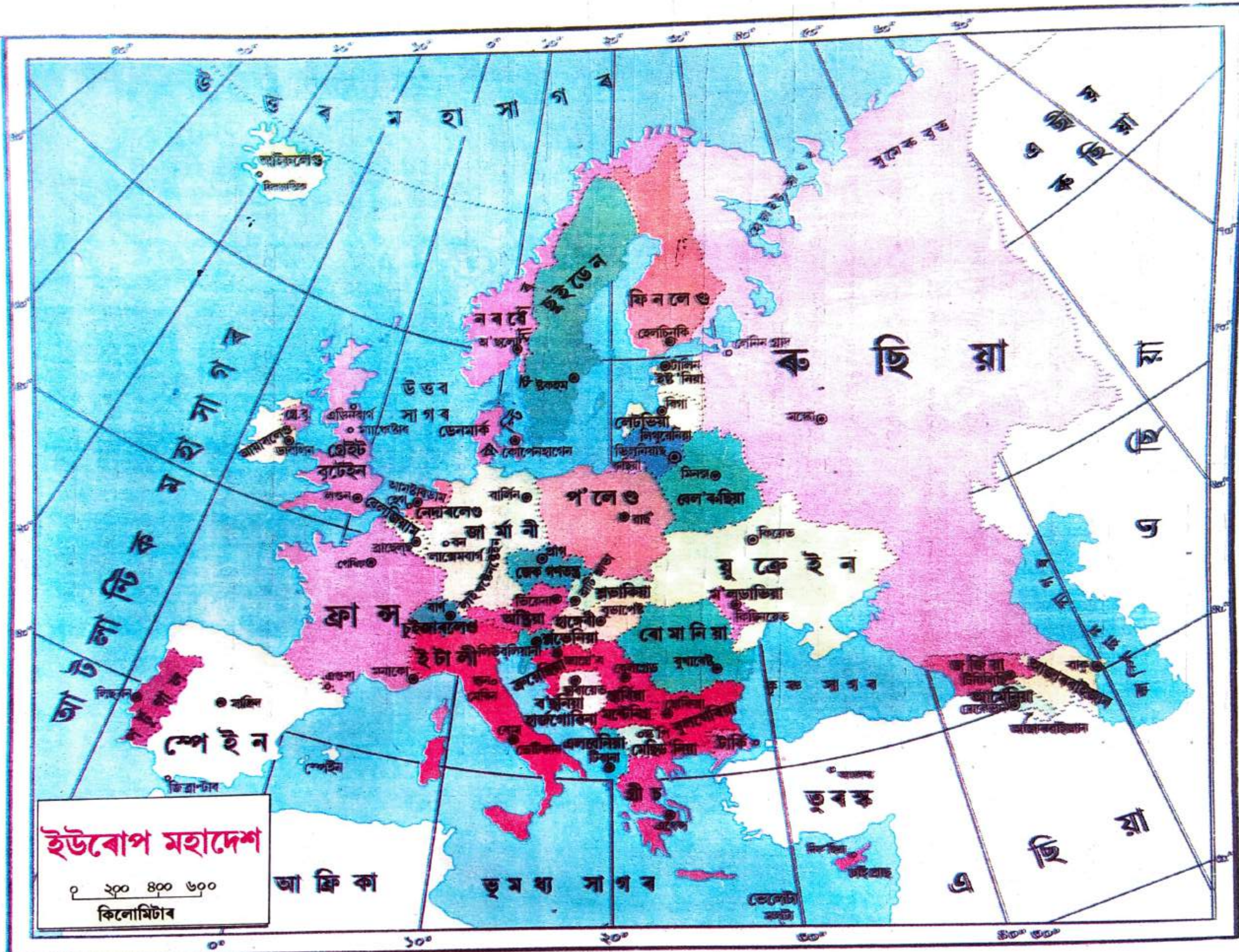

চিত্ৰ ৩.৯ ঃ ইউৰোপ মহাদেশ

আইচলেণ্ড আৰু ছেটলেণ্ড; ভূমধ্যসাগৰত থকা ক্রিট, ছিছিলি, মাল্টা, ছৰ্ডিনিয়া, কৰ্চিকা আৰু বেলিয়াৰিক দ্বীপপুঞ্জ; উত্তৰ মহাসাগৰত থকা গটলেণ্ড, এলাণ্ড, নভায়া জেমল্যা, সেডলবাৰ্ড আৰু গ্ৰীণলেণ্ড ইউৰোপ মহাদেশৰ অন্তৰ্গত। ইউৰোপ মহাদেশখনক উত্তৰে উত্তৰ মহাসাগৰ; দক্ষিণে ভূমধ্যসাগৰ, কাস্পিয়ান সাগৰ আৰু কৃষ্ণসাগৰ; পূবে এছিয়া মহাদেশ; আৰু পশ্চিমে আটলাণ্টিক মহাসাগৰে আগুৰি আছে। অৰ্থাৎ ইউৰোপ মহাদেশখনক তিনিওফালৰ পৰা সাগৰ-মহাসাগৰে বেৰি আছে (চিত্ৰ ৩.৯)। প্ৰাকৃতিকভাৱে ইউৰাল পৰ্বতমালা আৰু ইউৰাল নদীয়ে ইউৰোপ মহাদেশক এছিয়া মহাদেশৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখিছে। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি ইউৰোপ মহাদেশৰ জনসংখ্যা হ'ল ৭৪ কোটি, অৰ্থাৎ পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় ১০.৪ শতাংশ। ইউৰোপ মহাদেশত মুঠতে ৪৪ খন দেশ আছে।

ইউৰোপ মহাদেশৰ ভূ-প্ৰাকৃতিক গঠন অতি জটিল আৰু বৈচিত্ৰময়। ভূ-প্ৰাকৃতিকভাৱে ইউৰোপ মহাদেশক বহলভাৱে দুভাগত ভগাব পাৰি— উত্তৰ অংশটো পশ্চিমৰ ফ্ৰান্স উপকূলৰ পৰা পূবত ইউৰাল পৰ্বত শ্ৰেণী পৰ্য্যন্ত প্ৰায় সমতল ভূমি আৰু দক্ষিণ অংশটো স্পেইনৰ পৰা কৃষ্ণ সাগৰলৈকে পৰ্বত-পাহাৰ, মালভূমিৰে যথেষ্ট ওখোৰা-মোখোৰা। দক্ষিণ ইউৰোপৰ পৰ্বত শ্ৰেণীৰ ভিতৰত আল্পছ, পাইৰেনিজ, কাৰ্পেথিয়ান আৰু ককেছাছ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ককেছাছ পৰ্বত শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত 'মাউণ্ট এলব্ৰাছ' শৃংগই (৫,৬৩৩ মিটাৰ) হ'ল ইউৰোপ মহাদেশৰ উচ্চতম ঠাই। আনহাতে, আল্পছ পৰ্বতৰ উচ্চতম শৃংগটো হ'ল 'মাউণ্ট ব্লেংক' (৪,৮০৭ মিটাৰ)। মহাদেশখন বহু নদ-নদী, হ্ৰদ আদিৰে ভৰা। নদীসমূহৰ ভিতৰত স্পেইনৰ এলব্ৰো; ফ্ৰান্সৰ ৰোণ আৰু চেইন; জাৰ্মানীৰ ৰাইন আৰু এল্বে; পোলেণ্ডৰ ওডাৰ আৰু ভিষ্টুলা; অষ্ট্ৰিয়া, হাংগেৰী আৰু ৰোমানিয়াৰ ডানিয়ুব; বেলাৰুচ আৰু ইউক্ৰেইনৰ নিপাৰ; ইটালীৰ পো; গ্ৰেট ব্ৰিটেইনৰ থেমচ; ৰাছিয়াৰ ডন, ভল্গা আৰু ইউৰাল আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। হ্ৰদসমূহৰ ভিতৰত ওনেগা, লেডগা, চুডস্ক'য়ে, ভেনাৰ্ন আদি উল্লেখনীয়।

(৩) আফ্ৰিকা মহাদেশ ঃ আফ্ৰিকা পৃথিৱীৰ দ্বিতীয় বৃহত্তম মহাদেশ। প্ৰায় ৩০ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে আফ্ৰিকা মহাদেশে পৃথিৱীৰ মুঠ স্থলভাগৰ প্ৰায় ২০ শতাংশ আৱৰি আছে (তালিকা ৩.২)। বিষুৱ ৰেখাই মহাদেশখনক দুভাগত বিভক্ত কৰিছে। আফ্ৰিকা মহাদেশখন উত্তৰে ৩৭° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা দক্ষিণে ৩৪° দক্ষিণ অক্ষাংশলৈ আৰু পূবে ৫১° পূব দ্ৰাঘিমাংশৰ পৰা পশ্চিমে ১৭° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। ইয়াৰ উত্তৰে ভূমধ্যসাগৰ; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে ভাৰত মহাসাগৰ; আৰু পশ্চিমে আটলাণ্টিক মহাসাগৰ (চিত্ৰ ৩.১০)। ২.৪ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে আলজেৰিয়া মহাদেশখনৰ বৃহত্তম দেশ। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি আফ্ৰিকা মহাদেশৰ জনসংখ্যা হ'ল ১১ কোটি। আফ্ৰিকা মহাদেশত মুঠতে ৫৩ খন দেশ আছে।

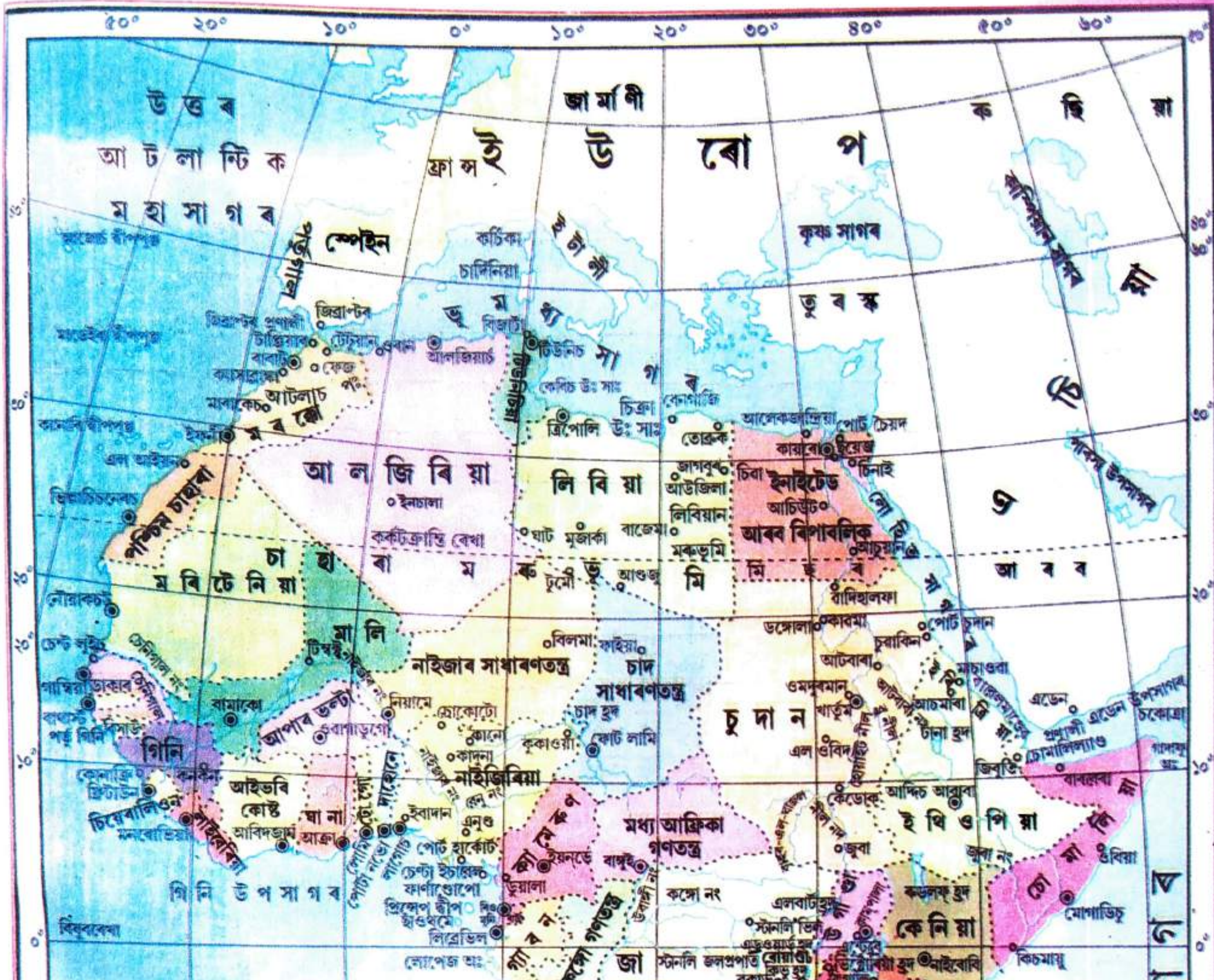

চিত্ৰ ৩.১০ ঃ আফ্ৰিকা মহাদেশ

উপকূলৱৰ্তী ঠেক সমতল ভূমিৰ বাহিৰে মহাদেশখনৰ বেছি অংশই এখন বৃহৎ মালভূমি। আফ্রিকা মহাদেশত সুউচ্চ পৰ্বত শ্ৰেণী নাই। অৱশ্যে মহাদেশখনৰ অ'ত ত'ত সিঁচৰতি হৈ থকা সৰু সৰু উচ্চ ভূমিয়ে ইয়াৰ ভূপ্ৰকৃতি ওখোৰা-মোখোৰা কৰি ৰাখিছে। পূব প্ৰান্তত থকা কিলিমানজাৰো শৃংগই মহাদেশখনৰ উচ্চতম ঠাই (৫,৮৯৫ মিটাৰ)। আফ্রিকাৰ উচ্চ ভূমিসমূহৰ ভিতৰত উত্তৰ প্ৰান্তৰ এট্‌লাছ, উত্তৰ-পূব প্ৰান্তৰ ইথিওপিয়ান উচ্চ ভূমি, পশ্চিম প্ৰান্তৰ এডা মাৱা উচ্চ ভূমি, দক্ষিণ আফ্রিকাৰ ড্ৰাকেন্সবাৰ্গ উচ্চ ভূমি আদিয়েই বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। মহাদেশখন বহু নদী-হ্ৰদেৰে ভৰা। পৃথিৱীৰ বৃহত্তম নীল নদীৰ উপৰি ইয়াৰ অন্য প্ৰধান নদীসমূহ হ'ল— কংগো (জায়ৰে), নাইজাৰ, জেম্বেজি, অ'ৰেঞ্জ, লিম্পোপো, ভোল্টা, চেনেগাল, চিবে ওগু, লুৰিঅ', লুৱাঙ্গুৱা, কেলেড'ন ইত্যাদি। হ্ৰদসমূহৰ ভিতৰত ভিক্টোৰিয়া, এলবাৰ্ট টাংগানিকা, চাড, ভোল্টা, ন্যাচা, কেব'ৰা বাচ্চা, মালাৱি, টুৰ্কানা, কিভু, কোচ্চৌ, এৱে আদি উল্লেখযোগ্য। পৃথিৱীৰ বৃহত্তম চাহাৰা মৰুভূমিৰ উপৰি কালাহাৰী আৰু নামিবিয়া মৰুভূমিও আফ্রিকা মহাদেশতে অৱস্থিত।

(৪) উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ ঃ উত্তৰ আমেৰিকা পৃথিৱীৰ তৃতীয় বৃহত্তম মহাদেশ। ইয়াৰ মাটিকালি ২৪.৩ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ পৃথিৱীৰ স্থলভাগৰ ১৬.৩ শতাংশ (তালিকা ৩.২)। এই আমেৰিকা মহাদেশখন উত্তৰ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত বাবে ইয়াক উত্তৰ আমেৰিকা বোলা হয়। এই মহাদেশখন দক্ষিণে ৭° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা উত্তৰে ৮৩° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পূবে ৫০° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশৰ পৰা পশ্চিমে ১৬৮° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। মহাদেশখনৰ উত্তৰে উত্তৰ মহাসাগৰ, দক্ষিণে দক্ষিণ আমেৰিকা, মেক্সিকো উপসাগৰ আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ, পূবে আটলাণ্টিক মহাসাগৰ আৰু পশ্চিমে বেৰিং সাগৰ, বেৰিং প্ৰণালী আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ (চিত্ৰ ৩.১১)। কানাডা, যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু মেক্সিকোকে ধৰি মধ্য আমেৰিকাৰ গুৱাটেমালা, কোষ্টাৰিকা, পানামা আৰু কেৰিবিয়ান দ্বীপপুঞ্জৰ কিউবা, জামাইকা, বাহামা, ড'মিনিকান ৰিপাব্লিক আদি মুঠতে ২৩ খন দেশ উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত। পৃথিৱীৰ দ্বিতীয় বৃহত্তম দেশ কানাডাই হ'ল উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ বৃহত্তম দেশ। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি এই মহাদেশৰ জনসংখ্যা হ'ল ৫৬৫ নিযুত।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশখনৰ ভূপ্ৰাকৃতিক গঠন বৈচিত্ৰময়। ইয়াৰ উচ্চতম ঠাই মেকিনলে শৃংগ (৬১৯৪ মিটাৰ) আৰু নিম্নতম ঠাই ডেথ্‌ভেলী (সাগৰ পৃষ্ঠৰ পৰা ৮৬ মিটাৰ তলত)। মহাদেশখনৰ পশ্চিম আৰু পূব অংশ দুটা উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ পৰ্বত-পাহাৰময়। আনহাতে, বাকী অংশ উচ্চ আৰু নিম্ন সমতল ভূমিৰে আৱৰা। ভূ-প্ৰাকৃতিকভাৱে মহাদেশখনক প্ৰধানকৈ চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি— (১) ৰ'কি পাৰ্বত্য অঞ্চল, (২) বিশাল উচ্চ সমভূমি অঞ্চল, (৩) আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি অঞ্চল আৰু (৪) উপকূলীয় নিম্নসমতল ভূমি অঞ্চল। মহাদেশৰ পশ্চিম অংশত আলাস্কাৰ পৰা মেক্সিকো পৰ্য্যন্ত উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ থকা সুউচ্চ পৰ্বত শ্ৰেণীৰে ৰ'কি পাৰ্বত্য অঞ্চল

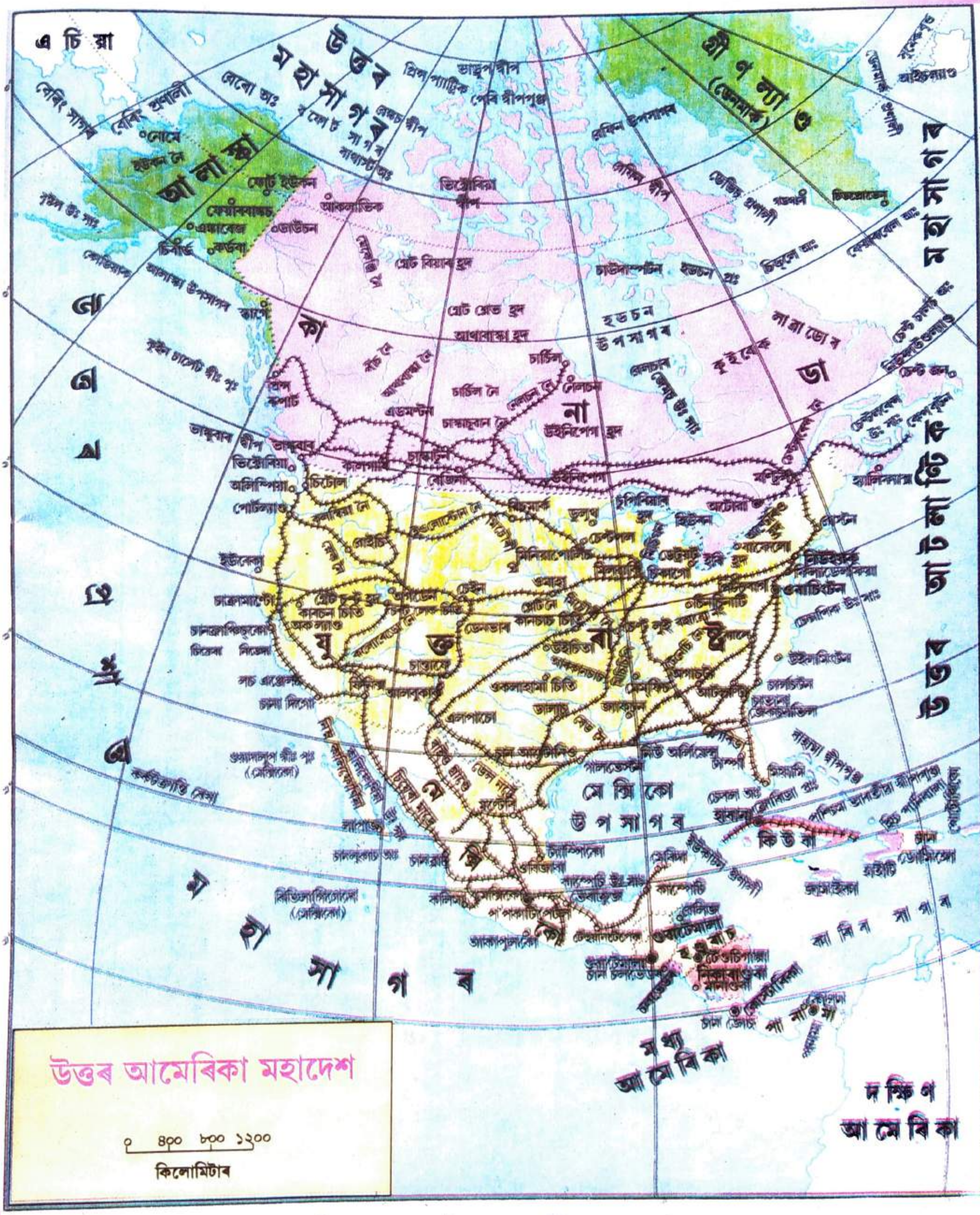

চিত্ৰ ৩.১১ ঃ উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ

গঠিত। ইয়াৰোপৰি পশ্চিম অংশত উপকূলৱৰ্তী কাস্কেড, ছিয়েৰা নেভাডা আৰু ক'ষ্টৰেঞ্জ পৰ্বতশ্ৰেণী, আৰু পূব অংশত উত্তৰে নিউফাউণ্ডলেণ্ডৰ পৰা দক্ষিণে ফ্লোৰিডা পৰ্য্যন্ত বিস্তৃত পৰ্বত-পাহাৰ, ঠেক উপত্যকা আৰু ভগ্ন মালভূমিৰে গঠিত ওখোৰা-মোখোৰা আপেলেছিয়ান উচ্চ ভূমি আছে। এই অঞ্চলৰ দক্ষিণ অংশত এলিঘেনি আৰু ব্লুৰিজ পৰ্বতশ্ৰেণী আছে। আপেলেছিয়ান উচ্চভূমিৰ পূবে আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ উপকূলীয় অংশত উত্তৰে ন'ভাস্কটিয়াৰ পৰা দক্ষিণে পানামালৈকে এক বিস্তৃত উপকূলীয় সমতল ভূমি আছে। মহাদেশখনৰ পশ্চিম উপকূল অংশত এখন ঠেক কেলিফোৰ্ণিয়া উপকূলীয় সমভূমি আছে। ইয়াৰোপৰি মহাদেশখনৰ উত্তৰ, দক্ষিণ-পূব আৰু পশ্চিম অংশত অজস্ৰ সৰু-বৰ দ্বীপ আছে।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশত বহুতো নদ-নদী আৰু হ্ৰদ আছে। নদীসমূহৰ ভিতৰত মিচৌৰী, মিছিছিপি, য়ুকুম, মেকেঞ্জি, ৰিওগ্ৰেণ্ডে, ৰেড, আৰকান্‌ছাছ, কোলোৰাড', কোলাম্বিয়া, স্নে'ক, ওহিঅ', টেনেছি, হড্‌ছন, ছেণ্ট্ লৰেন্স আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। আনহাতে, মহাদেশৰ প্ৰধান হ্ৰদসমূহ হ'ল ছুপেৰিওৰ, হুৰ'ন, মিচিগান, এৰি, ওণ্টেৰিও, গ্ৰেট বিয়াৰ, গ্ৰেট শ্লেভ, উইনিপেগ আৰু গ্ৰেট ছল্ট। মহাদেশখনৰ দক্ষিণ-পশ্চিম অংশত কোলোৰাড' নামেৰে এখন মৰুভূমি সদৃশ অঞ্চল আছে।

(৫) দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশ ঃ উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ ঠিক দক্ষিণে অৱস্থিত মহাদেশখনেই হ'ল দক্ষিণ আমেৰিকা। ই উত্তৰে ১২° উত্তৰ অক্ষাংশৰপৰা দক্ষিণে ৫৫° দক্ষিণ অক্ষাংশ আৰু পূবে ৩৫° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশৰপৰা পশ্চিমে ৮১° পশ্চিম দ্ৰাঘিমাংশৰ মাজত অৱস্থিত। এই মহাদেশখনৰ আকৃতি এটা ওভোতা ত্ৰিভুজৰ দৰে। অৰ্থাৎ ইয়াৰ উত্তৰ অংশ যথেষ্ট বহল আৰু দক্ষিণ অংশ অতি ঠেক। মহাদেশখনৰ মুঠ মাটিকালি প্ৰায় ১৮ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ স্থলমণ্ডলৰ ১১.৯ শতাংশ (তালিকা ৩.২)। দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ উত্তৰে উত্তৰ আমেৰিকা আৰু কেৰিবিয়ান সাগৰ; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে আটলাণ্টিক মহাসাগৰ; আৰু পশ্চিমে প্ৰশান্ত মহাসাগৰে আগুৰি আছে। ব্ৰাজিল, কলম্বিয়া, ভেনিজুৱেলা, ইকুৱেডোৰ, পেৰু, বলিভিয়া, আৰ্জেণ্টিনা, চিলি আদিকে ধৰি দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশত মুঠতে ১২খন দেশ আছে। বিশ্বৰ পঞ্চম বৃহত্তম দেশ ব্ৰাজিলেই হ'ল দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ বৃহত্তম দেশ (চিত্ৰ ৩.১২)। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যা হ'ল প্ৰায় ৪০৭ নিযুত।

দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ ভূ-প্ৰকৃতি বৈচিত্ৰপূৰ্ণ। ইয়াত উচ্চ পাৰ্বত্য ভূমি, নদী গঠিত সমভূমি, মালভূমি, উপকূলীয় সমভূমি, দ্বীপ, মৰুভূমি আদি প্ৰায় সকলোবোৰ ভূ-অৱয়বেই আছে। দক্ষিণ আমেৰিকাৰ পশ্চিম অংশ উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ পানামা যোজকৰপৰা হৰ্ণ অন্তৰীপলৈকে সুউচ্চ এণ্ডিজ পৰ্বতমালাই আৱৰি আছে। উল্লেখযোগ্য যে ই পৃথিৱীৰ দীৰ্ঘতম (প্ৰায় ৮০০০ কিলোমিটাৰ) পৰ্বতশ্ৰেণী। উচ্চতাৰ

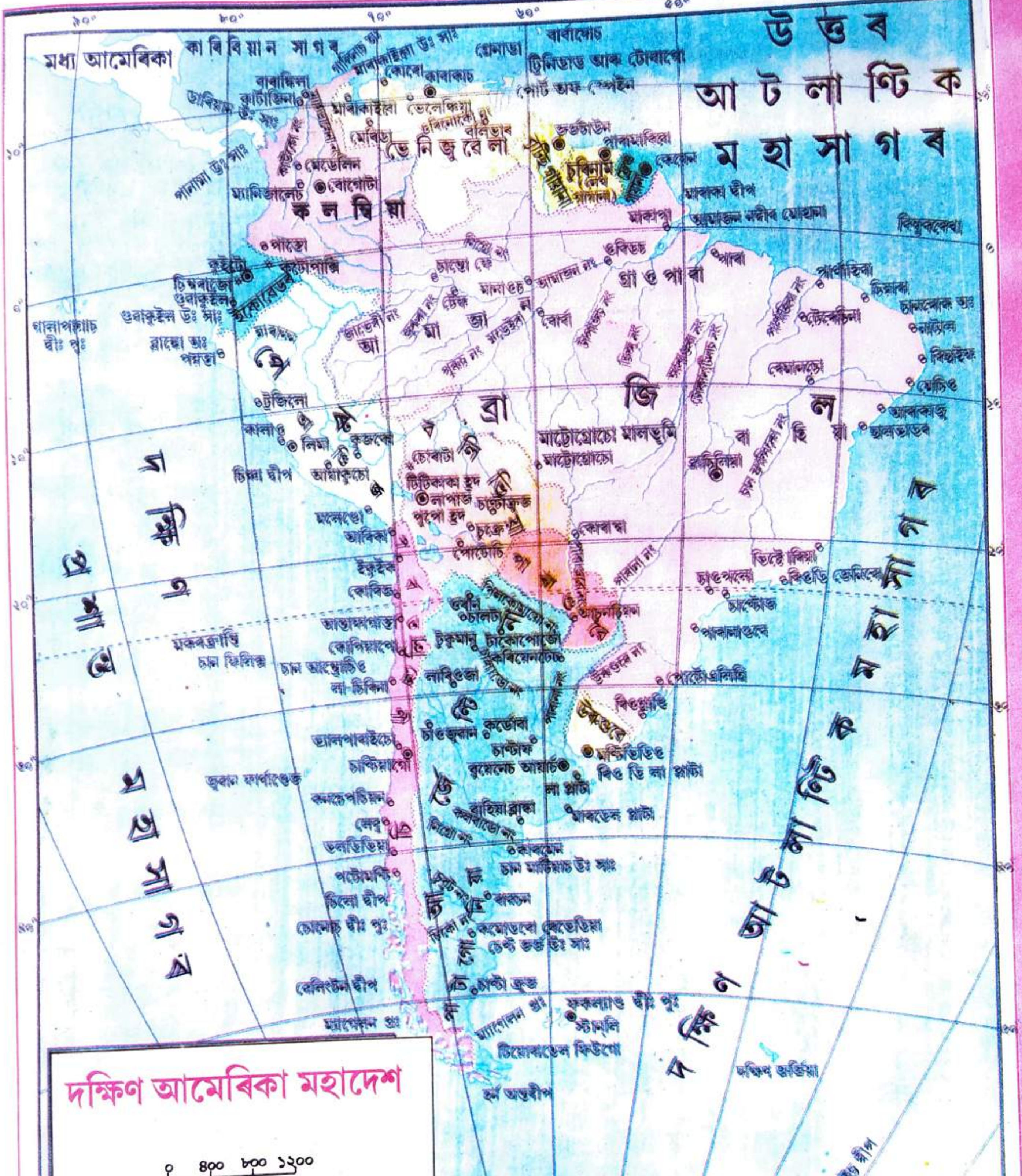

চিত্ৰ ৩.১২ ঃ দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশ

ক্ষেত্ৰত হিমালয় পৰ্বতশ্ৰেণীৰ পিছতে এণ্ডিজৰ স্থান। ইয়াৰ উচ্চতম শৃংগটো হৈছে একানকাগুৱা (৭০২০ মিটাৰ)। মহাদেশখনৰ মধ্য-পূব অংশত বিস্তীৰ্ণ ব্ৰাজিলিয়ান মালভূমি অৱস্থিত। আনহাতে, এণ্ডিজ পৰ্বতমালাৰ কাষৰীয়া অঞ্চলৰ উত্তৰ অংশত ইকুৱেড'ৰ মালভূমি আৰু দক্ষিণ অংশত পাৰাণা-পেটাগ'নিয়া মালভূমি আছে। দক্ষিণ আমেৰিকাৰ প্ৰশান্ত আৰু আটলাণ্টিক দুয়োটা উপকূলৰে সমভূমি ঠেক। মহাদেশখনৰ নদীসমূহৰ ভিতৰত অৰিনিক', আমাজান, পাৰাণা, পাৰাগুৱে, উৰুগুৱে আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। এই নদীকেইখনে প্ৰায় সমগ্ৰ মহাদেশতে বিস্তৃত সমভূমিৰ সৃষ্টি কৰিছে। উল্লেখনীয় যে পৃথিৱীৰ উচ্চতম স্থানত অৱস্থিত বৃহৎ হ্ৰদ টিটিকাকাও (Titicaca lake) এই মহাদেশতে আছে। এণ্ডিজ পৰ্বতমালাৰ একেবাৰে বৃষ্টিহীন অংশত আটাকামা উষ্ণ মৰুভূমি আৰু পাটাগ'নিয়া নাতিশীতোষ্ণ মৰুভূমি আছে।

(৬) ওছেনিয়া মহাদেশ ঃ অষ্ট্ৰেলিয়া মহাদ্বীপক কেন্দ্ৰ কৰি দক্ষিণ-পশ্চিম প্ৰশান্ত মহাসাগৰত অৱস্থিত নিউজিলেণ্ড, টাছমানিয়া, নিউগিনি আদি বহুতো সৰু-ডাঙৰ দ্বীপসমূহক লৈ ওছেনিয়া মহাদেশ গঠিত। এই মহাদেশখন এছিয়া মহাদেশৰ দক্ষিণে সম্পূৰ্ণভাৱে পৃথিৱীৰ দক্ষিণ গোলাৰ্ধত অৱস্থিত। থূলমূলকৈ ই উত্তৰে $0°$ নিৰক্ষীয় ৰেখাৰপৰা দক্ষিণে ৪৮° দক্ষিণ অক্ষাংশলৈ আৰু পূবে প্ৰায় ১৮০° দ্ৰাঘিমাংশৰপৰা পশ্চিমে ১১৩° পূব দ্ৰাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। মহাদেশখনৰ মুঠ মাটিকালি প্ৰায় ৮ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ স্থলমণ্ডলৰ ৫.৪ শতাংশ (তালিকা ৩.২)। অষ্ট্ৰেলিয়াই এই ক্ষুদ্ৰতম মহাদেশৰ বৃহত্তম দেশ আৰু পৃথিৱীৰ ষষ্ঠ বৃহত্তম দেশ। এই মহাদেশৰ উত্তৰে দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ জাভা, চুমাত্ৰা, ছেলেবিচ দ্বীপসমূহ আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ আৰু পশ্চিমে ভাৰত মহাসাগৰ। অৰ্থাৎ ওছেনিয়া মহাদেশৰ প্ৰধান ভূখণ্ড অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু অন্যান্য দ্বীপসমূহৰ চাৰিওফালে প্ৰশান্ত, ভাৰত আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰে আগুৰি আছে (চিত্ৰ ৩.১৩)। অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু নিউজিলেণ্ডকে ধৰি ওছেনিয়া মহাদেশৰ মুঠতে ১৪খন দেশ আছে। ২০১৪ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি ওছেনিয়া মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যা হ'ল প্ৰায় ৩৮ নিযুত।

ওছেনিয়া মহাদেশৰ মূল ভূ-খণ্ড অষ্ট্ৰেলিয়া এটা প্ৰাচীন মালভূমি। ইয়াৰ চাৰিওফালে ঠেক উপকূলীয় সমভূমি আছে। অষ্ট্ৰেলিয়াৰ পূব অংশটো গ্ৰেট ডিভাইডিং ৰেঞ্জ আৰু স্ন'ৰি মাউণ্টেইনে সৃষ্টি কৰা উচ্চভূমি অঞ্চল। এই অঞ্চলটো অষ্ট্ৰেলিয়ান আল্পছ বুলি জনাজাত। মুৰে আৰু ডাৰ্লিং নদীয়ে অষ্ট্ৰেলিয়াৰ দক্ষিণ-পূব অংশত এখন বৃহৎ সমতলভূমিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই দুখন প্ৰধান নদীৰ উপৰি বেলিয়াণ্ডো, ফিট্‌জৰয়, ফ্লিণ্ডাৰ্ছ, ভিক্টোৰিয়া, ছোৱান আদি অষ্ট্ৰেলিয়াৰ প্ৰধান নৈ। হ্ৰদসমূহৰ ভিতৰত আয়াৰ, বাৰ্লি, কাৰ্ণেজি, মেকে, কেৰী আদি উল্লেখযোগ্য। অষ্ট্ৰেলিয়াৰ পশ্চিম অংশ বিস্তৃত মৰুভূমিয়ে আবৰি আছে। অষ্ট্ৰেলিয়াৰ মৰুভূমিসমূহৰ ভিতৰত গ্ৰেট ভিক্টোৰিয়া, গ্ৰেট ছেণ্ডি, টানামী, ছিম্প্‌ছন, গিব্‌ছন, লিট্‌ল ছেণ্ডি, টিৰাৰি, পেডিৰ্কা আদি উল্লেখনীয়।

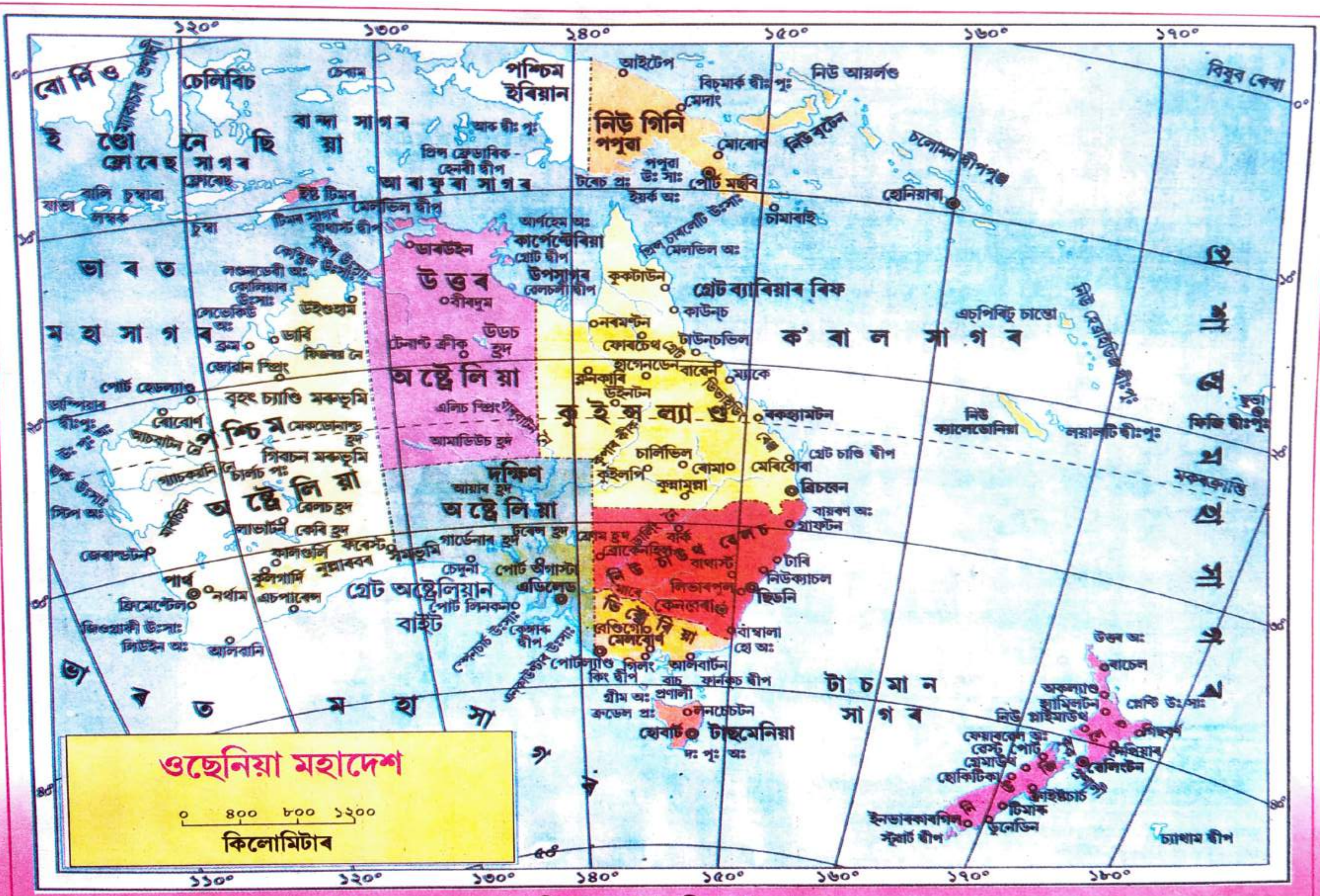

চিত্ৰ ৩.১৩ : ওছেনিয়া মহাদেশ

৩.৫ ঃ বিশ্বৰ দেশসমূহ

পৃথিৱীত সৰ্বমুঠ ১৯৭ খন দেশ আছে। ইয়াৰ ভিতৰত মাটিকালি হিচাপে বৃহত্তম দেশখন হ'ল ৰাছিয়া আৰু ক্ষুদ্ৰতম হ'ল ভেটিকান চিটী। আনহাতে, জনসংখ্যা হিচাপে আটাইতকৈ জনবহুল দেশ হ'ল চীন আৰু আটাইতকৈ কম জনসংখ্যাৰ দেশ হ'ল ভেটিকান চিটী। আকৌ বিশ্বৰ মুঠ দেশৰ ৫১খন এছিয়াত, ইউৰোপত ৪৪খন, আফ্ৰিকাত ৫৩খন, উত্তৰ আমেৰিকাত ২৩খন, দক্ষিণ আমেৰিকাত ১২খন আৰু ওছেনিয়া মহাদেশত ১৪খন ৰাষ্ট্ৰ আছে।

তলত বিশ্বৰ প্ৰতিখন মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ তালিকা দাঙি ধৰা হ'ল। এই তালিকাত দেশখনৰ ৰাজধানী, মাটিকালি আৰু জনসংখ্যাৰ তথ্যও সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।

তালিকা ঃ ৩.৩

(ক) এছিয়া মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। আফগানিস্তান	কাবুল	৩,২২,৪৭,০০০	৬৫২,০৯০
২। আৰ্মেনিয়া	ইয়েৰেভান	৩০,১৭,১০৬	২৯,৮০০
৩। আজাৰবেইজান	বাকু	৯৬,৫১,০০০	৮৬,৬০০
৪। বাহৰেইন	মানামা	১৪,১২,২৯৯	৬৯৪
৫। বাংলাদেশ	ঢাকা	১৬,০৪,১১,০০০	১,৪৩,৯৯৮
৬। ভূটান	থিম্ফু	৭,৫৭,০০০	৪৭,০০০
৭। ব্ৰুণেই	বান্দাৰচেৰি বেগাৱান	৪,১৩,০০০	৫,৭৬৫
৮। কম্বোডিয়া	ফন'মপেন্‌হ	১,৫৪,১৭,১০০	১,৮১,০৩৫
৯। চীন	বেইজিং	১৩৭,১৯,২০,০০০	৯৫,৯৬,৯৬১
১০। চাইপ্ৰাচ	নিকোচিয়া	১১,৫৩,০০০	৩,৩৫৫
১১। জৰ্জিয়া	টবিলিচি	৩৮,০৪,০০০	৬৯,৭০০
১২। ভাৰতবৰ্ষ	নতুন দিল্লী	১৩১,৪০,৯৭,৬১৬	৩২,৮৭,২৬৩
১৩। ইন্দোনেছিয়া	জাকাৰ্টা	২৫,৫৭,৪১,৯৭৩	১৯,০৪,৫৬৯
১৪। ইৰাণ	তেহৰাণ	৭,৮৪,৮৩,৪৪৬	১৬,৪৮,১৯৫
১৫। ইৰাক	বাগদাদ	৩,৭০,৫৬,০০০	৪,৩৮,৩১৭

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১৬। ইজৰাইল	জেৰুজালেম	৮৩,৭৫,৩৮৪	২২,১৪৫
১৭। জাপান	টকিঅ'	১২,৬৮,৬৬,৮২০	৩,৭৭,৮৭৩
১৮। জৰ্ডান	আম্মান	৮১,১৮,০০০	৮৯,৩৪২
১৯। কাজাখস্তান	আস্তানা	১,৭৫,৪৪,২৭৪	২৭,২৪,৯০০
২০। উত্তৰ কোৰিয়া	পিয়ংয়াং	২,৪৯,৮৩,০০০	১,২০,৫৩৮
২১। দক্ষিণ কোৰিয়া	ছিঅ'ল	৫,০৭,১৩,৮৬৭	৯৯,৫৩৮
২২। কুৱেইট	কুৱেইট চিটি	৩৮,৩৭,৭০০	১৭,৮১৮
২৩। কিৰগিজস্তান	বিস্কেক	৫৯,৫১,০০০	১,৯৯,৯০০
২৪। লাওচ	ভিয়েনটিয়েন	৬৯,০৩,০৪৯	২,৩৬,৮০০
২৫। লেবানন	বেইৰুট	৬১,৮৫,০০০	১০,৪০০
২৬। মালয়েছিয়া	পুত্ৰাজয়া	৩,০৭,৮৮,৮৪০	৩,২৯,৮৪৭
২৭। মালদ্বীভ	মালে	৩,৪৬,৯৪৬	২৯৮
২৮। মংগোলিয়া	উলানবাটৰ	৩০,২৯,৩৩৫	১৫,৬৪,১১৬
২৯। ম্যানমাৰ	য়াংগন	৫,২১,৪৭,০০০	৬,৭৬,৫৭৮
৩০। নাগৰনোকাৰাবাখ	খাংকেণ্ডি	১,৪৫,০০০	৪,৪০০
৩১। নেপাল	কাঠমাণ্ডু	২,৮০,৩৯,০০০	১,৪৭,১৮১
৩২। ওমন	মস্কট	৪২,০১,০০০	৩,০৯,৫০০
৩৩। পাকিস্তান	ইছলামাবাদ	১৯,৯০,৪৭,৩০০	৭,৯৬,০৯৫
৩৪। ফিলিপাইন	মেনিলা	১০,২৯,৬৫,৩০০	৩,০০,০০০
৩৫। কটৰ	দোহা	২৩,৯৪,৫২৪	১১,০০০
৩৬। ৰাছিয়া	মস্কো	১৪,৪৩,০২,০০০	১,৭০,৯৮,২৪২
৩৭। ছৌদি আৰব	ৰিয়াদ	৩,১৫,৬৫,১০৯	২১,৪৯,৬৯০
৩৮। ছিংগাপুৰ	ছিংগাপুৰ	৫৫,৪১,১২১	৬৯৯
৩৯। দক্ষিণ ওছেটিয়া	স্কিনভেলি	৭০,০০০	৩,৯০০
৪০। শ্ৰীলংকা	কলম্বো	২,০৮,৬৮,৮০০	৬৫,৬১০

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
৪১। ছিৰিয়া	দামাস্কাচ	১,৭০,৬৫,০০০	১,৮৫,১৮০
৪২। টাইৱান	টাইপেই	২,৩৪,৬৮,০০০	৩৫,৯৮০
৪৩। টাজিকিস্তান	দুচান্‌বে	৮৪,৫২,১৫৩	১,৪৩,১০০
৪৪। থাইলেণ্ড	বেংকক	৬,৫১,২১,২৫০	৫,১৩,১১৫
৪৫। তুৰ্কী গণৰাজ্য	নিকোচিয়া	২,৬৪,১৭২	৩,৩৫৫
৪৬। তুৰ্কমেনিস্তান	আছগাবাদ	৫৩,৭৩,০০০	৪,৮৮,১০০
৪৭। উজবেকিস্তান	তাছকেণ্ট	৩,১২,৯০,৭৯১	৪,৪৭,৪০০
৪৮। ভিয়েটনাম	হানোই	৯,১৭,১৪,০৮০	৩,৩১,৬৮৯
৪৯। ইয়েমেন	চনা	২,৬৭,৩৭,০০০	৫,২৭,৯৬৮
৫০। সংযুক্ত আৰব এমিৰেট	আবু ধাবি	৯৫,৭৭,০০০	৮৩,৬০০
৫১। পূব টিমৰ	দিলি	১১,৭১,০০০	১৪,৮৭৪

(খ) ইউৰোপ মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। আল্বানিয়া	টিৰানা	২৮,৯২,০০০	২৮,৭৪৮
২। এণ্ডোৰা	এণ্ডোৰা লাভেল্লা	৭৮,০০০	৪৬৮
৩। অষ্ট্ৰিয়া	ভিয়েনা	৮৬,১৫,৯৫৫	৮৩,৮৫৪
৪। বেলাৰুছ	মিন্স্ক	৯৫,২৪,২৪৭	২,০৭,৬০০
৫। বেলজিয়াম	ব্ৰুছেল্‌ছ	১,১২,১১,০৬৪	৩০,৫২৮
৬। বোচনিয়া হাৰ্জেগোভিনা	চাৰাজেভ’	৩৬,৫০,১১৪	৫১,১৯৭
৭। বুল্গেৰিয়া	চোফিয়া	৭১,৮১,০০০	১,১০,৯১২
৮। ক্ৰোৱেচিয়া	জাগ্ৰেব	৪৪,২৫,০০০	৫৬,৫৩৮
৯। জেক ৰাষ্ট্ৰ	প্ৰাগ	১,০৫,৫১,২২৭	৭৮,৮৬৬
১০। ডেনমাৰ্ক	কোপেনহেগেন	৫৬,৭৬,০২৫	৪৩,০৯৪

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১১। এষ্টʼনিয়া	তাল্লিন	১৩,৪০,৫০৪	৪৫,১০০
১২। ফিনলেণ্ড	হেলচিংকি	৫৪,৭৬,০৩১	৩,৩৮,১৪৫
১৩। ফ্ৰান্স	পেৰিচ	৬,৪৩,৪৬,৭২০	৫,৫১,৫০০
১৪। জাৰ্মানী	বাৰ্লিন	৮,১১,৩২,০০০	৩,৫৭,০২২
১৫। গ্ৰীচ	এথেন্স	১,১৫,২০,৭৮৫	১,৩১,৯৫৭
১৬। হাংগেৰি	বুডাপেষ্ট	১,০৮,৩৫,০৩০	৯৩,০৩২
১৭। আইচলেণ্ড	ৰেইকজাভিক	৩,৩০,৮২৮	১,০৩,০০০
১৮। আয়াৰলেণ্ড	ডাব্লিন	৪৬,৩০,৩০৮	৭০,২৭৩
১৯। ইটালী	ৰোম	৬,২৪,৬৬,৭৮০	৩,০১,৩১৮
২০। লাটভিয়া	ৰিগা	২১,৭৮,৪৫৪	৬৪,৬০০
২১। লিচটেনষ্টেইন	ভাডুজ	৩৭,৫৭০	১৬০
২২। লিথুৱেনিয়া	ভিলনিয়াচ	৩২,৪১,০০০	৬৫,৩০০
২৩। লাগজেম্বাৰ্গ	লাগজেম্বাৰ্গ চিটী	৫,৬৯,২০২	২,৫৮৬
২৪। মেচেডʼনিয়া	স্ক'পজে	২০,৭০,১০০	২৫,৭১৩
২৫। মাল্টা	ভেল্লেট্টা	৪,৩১,৪৮৬	৩১৬
২৬। মল্ডোভা	চিছিনাও	৪১,০৯,০০০	৩৩,৮৫১
২৭। মনাকো	মনাকো	৩৫,২৫৩	২
২৮। মণ্টেনেগ্ৰʼ	পডগʼৰিকা	৬,৪২,৪২১	১৪,০২৬
২৯। নেদাৰলেণ্ড	এমষ্টাৰডেম	১,৬৯,৪২,৩৭৩	৪১,৫২৮
৩০। নৰʼৱে	ওচলো	৫১,৯৪,৪১১	৩,৮৫,১৫৫
৩১। পোলেণ্ড	ৱাৰচʼ	৩,৮৪,৭৮,০০১	৩,১২,৬৮৫
৩২। পৰ্টুগাল	লিচ্‌বন	১,০৩,৪৯,০০০	৯১,৯৮২
৩৩। ৰোমানিয়া	বুকাৰেষ্ট	২,১৮,৩৮,০০০	২,৩৮,৩৯১
৩৪। চেন মেৰিনʼ	চেন মেৰিনʼ	৩৩,০০০	৬১
৩৫। চাৰ্বিয়া	বেলগ্ৰেড	৭৩,৯৭,১৯০	৮৮,৩৬১
৩৬। শ্লোভাকিয়া	ব্ৰেতিশ্লেভা	৫৪,২৪,০৫১	৪৯,০৩৩
৩৭। শ্লোভেনিয়া	জুব্‌লজানা	২০,৬৪,০০০	২০,২৫৬

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
৩৮। স্পেইন	মাদ্ৰিদ	৪,৬৩,৬৮,০০০	৫,০৫,৯৯২
৩৯। ছুইডেন	ষ্টকহ'ম	৯৮,০৪,৭৯২	৪,৪৯,৯৬৪
৪০। ছুইজাৰলেণ্ড	বাৰ্ণ	৮২,৯২,৪৫১	৪১,২৮৪
৪১। তুৰ্কী	আংকাৰা	৭,৮২,১৫,০০০	৭,৮৩,৫৬২
৪২। ইউক্ৰেইন	কীভ	৪,৫৮,২৮,০০০	৬,০৩,৭০০
৪৩। সংযুক্ত ৰাষ্ট্ৰ	লণ্ডন	৬,৫০,৯২,০০০	২,৪২,৯০০
৪৪। ভেটিকান চিটী	ভেটিকান চিটী	৮০০	০.৪৪

(গ) আফ্ৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। আলজেৰিয়া	আলজিয়াৰ্ছ	৩,৯৯,৪৮,০০০	২৩,৮১,৭৪১
২। আংগোলা	লুৱাণ্ডা	১,৮৯,৯৩,০০০	১২,৪৬,৭০০
৩। বেনিন	কটনৌ	১,০৫,৮৩,০০০	১,১২,৬২২
৪। ব'টচোৱানা	গেব'ৰ'ন	২১,৩৯,০০০	৫,৮১,৭৩০
৫। বুৰ্কিনা ফাচ'	উৱাগাড'উগৌ	১,৫৪,৫০,০০০	২,৭৪,০০০
৬। বুৰুণ্ডি	বুজুম্বুৰা	৯৭,৪২,০০০	২৭,৮৩৪
৭। কেমেৰুন	য়াওণ্ডে	২,৩৭,৩৯,০০০	৪,৭৫,৪৪২
৮। কেপ ভাৰ্ডে	প্ৰেয়া	৫,১৪,০০০	৪,০৩৩
৯। মধ্য আফ্ৰিকা	বাংগুই	৫৫,৫১,৯০০	৬,২২,৯৮৪
১০। চাড	ন'ড'জামেনা	১,১৭,০৭,০০০	১২,৮৪,০০০
১১। কম'ৰ'ছ	ম'ৰ'নী	৭,৯৭,৯০০	২,২৩৫
১২। কংগো গণতান্ত্ৰিক ৰাজ্য	কিনশ্বাছা	৬৭৩,৪০,২০০	২৩,৪৪,৮৫৮
১৩। কংগো	ব্ৰজভিল্লে	৩৭,৯৮,০০০	৩,৪২,০০০
১৪। জিবৌটি	জিবৌটি চিটী	৮,৭৯,০০০	২৩,২০০
১৫। ইজিপ্ত	কাইৰো	৮,৯০,৭৪,০০০	৯,৯৭,৬৭৭

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১৬। বিষুবীয় গিনি	মালাবো	৬,৯৩,০০০	২৮,০৫১
১৭। এৰিট্ৰিয়া	আচমাৰা	৫২,০০,০০০	১,১৭,৬০০
১৮। ইথিওপিয়া	আড্ডিছ আবাবা	৯,৮১,৪৮,৭০০	১১,০৪,৩০০
১৯। গেবন	লিব্ৰেভিল্লেই	১৭,৫১,০০০	২,৬৭,৬৬৮
২০। গাম্বিয়া	বনজুই	১৯,৫১,০০০	১১,২৯৫
২১। ঘানা	একৰা	২,৭৬,৭২,০০০	২,৩৮,৫৩৩
২২। গিনি	কোনাক্ৰি	৯৪,০২,০৯৮	২,৪৫,৮৫৭
২৩। গিনি বিচ্চাও	বিচ্চাও	১৭,৮৮,০০০	৩৬,১২৫
২৪। আইভৰি ক'ষ্ট	আবিদজান	১,৮১,৫৩,৮৭০	৩২২,৪৬৩
২৫। কেনিয়া	নাইৰোবি	৪,৪৩,০৬,০০০	৫,৮০,৩৬৭
২৬। লিছ'থো	মাছেৰু	১৯,২৪,৩৮১	৩০,৩৫৫
২৭। লাইবেৰিয়া	মনৰ'ভিয়া	৪৫,০৩,০০০	১,১১,৩৬৯
২৮। লিবিয়া	ট্ৰিপ'লি	৬৩,১৭,০০০	১৭,৫৯,৫৪০
২৯। মাদাগাস্কাৰ	এণ্টানানাৰিভ'	২,৩০,৪৭,৪০০	৫,৮৭,০৪১
৩০। মালাৱি	লিলংৱে	১,৫১,৭৪,০০০	১,১৮,৪৮৪
৩১। মালি	বেমাকো	১,৬৭,৪৯,০০০	১২,৪০,১৯২
৩২। মৌৰিটানিয়া	নৌবাকচ'ট	৩৬,৪১,০০০	১০,২৫,৫২০
৩৩। মৌৰিছাছ	প'ৰ্ট লুইছ	১২,৬২,৬৬০	২,০৪০
৩৪। ম'ৰ'ক্কো	ৰাবাট	৩,৪১,২১,০০০	৪,৪৬,৫৫০
৩৫। ম'জাম্বিক	মাপুটো	২,৫৭,৩৬,০০০	৮,০১,৫৯০
৩৬। নামিবিয়া	উইণ্ডহ'ক	২৪,৮২,১০০	৮,২৪,২৯২
৩৭। নাইজাৰ	নিয়ামি	১,৫৮,৮৪,৪৬২	১২,৬৭,০০০
৩৮। নাইজেৰিয়া	আবুজা	১৮,১৮,৩৯,৪০০	৯,২৩,৭৬৮
৩৯। ৰোৱাণ্ডা	কিগালি	১,১৩,৩১,৩০০	২৬,৩৩৮
৪০। ছেনেগাল	ডাকৰ	১,৪৬,৯০,৪০০	১,৯৬,৭৭২
৪১। ছিচেলিছ	ভিক্টোৰিয়া	৯২,৮৩৩	৪৫৫
৪২। ছিয়েৰাল'ন	ফ্ৰীটাউন	৬৫,০২,৯৬০	৭১,৭৪০

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
৪৩। ছোমালিয়া	মোগাডিছু	১,১১,২৩,০০০	৬,৩৭,৬৫৭
৪৪। দক্ষিণ আফ্রিকা	ব্লোৰেমফণ্টেইন	৫,৫০,৪১,০০০	১২,২১,০৩৭
৪৫। ছুডান	খাৰটৌম	৩,৭৯,৬০,০০০	১৮,৮৬,০০০
৪৬। ছোৱাজিলেণ্ড	লোবাম্বা	১২,৮৬,০০০	১৭,৩৬৪
৪৭। টাঞ্জানিয়া	দাৰ এছ ছালাম	৫,২২,৯১,০০০	৯,৪৫,০৮৭
৪৮। টোগো	লোম্	৭২,৩১,০০০	৫৬,৭৮৫
৪৯। টুনিছিয়া	ট্যুনিছ	১,১০,২৬,০০০	১,৬৩,৬১০
৫০। ইউগেণ্ডা	কাম্পালা	৩,৬১,৪১,০০০	২,৪১,০৩৮
৫১। জাম্বিয়া	লুছাকা	১,৪৪,৭৩,৯০০	৭,৫২,৬১৮
৫২। জিম্বাব'ৱে	হাৰাৰে	১,৭৩,৫৪,০০০	৩,৯০,৭৫৭
৫৩। দক্ষিণ ছুডান	জুবা	১,১৩,০০,০০০	৬,১৯,৭৪৫

(ঘ) উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। এণ্টিগুৱা আৰু বাৰবুদা	ছেণ্ট জ'ন্স	৯০,০০০	৪৪২
২। বাহামাছ	নাছাও	৩,৭৭,০০০	১৩,৮৭৮
৩। বাৰ্বাড'ছ	ব্রিজটাউন	২,৭৮,০০০	৪৩০
৪। বেলিজ	বেল্মোপান	৩,৬৮,০০০	২২,৯৬৬
৫। কানাডা	ওট্টাৱা	৩,৫৮,৩৩,০০০	৯৯,৭০,৬১০
৬। কোষ্টাৰিকা	ছেন জ'ছ	৪৮,৩২,০০০	৫১,১০০
৭। কিউবা	হাভানা	১,১১,৩৯,০০০	১,১০,৮৬১
৮। ড'মিনিকা	ৰছ্যু	৭৮,০০০	৭৫১
৯। ড'মিনিকান ৰিপাব্লিক	ছেণ্ট' ড'মিঙো	১,০৫,০৮,০০০	৪৮,৬৭১
১০। এল ছেলভাড'ৰ	ছেন ছেলভাড'ৰ	৬৮,৬৬,০০০	২১,০৪১

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১১। গ্ৰেনাডা	ছেণ্ট জৰ্জেছ	১,১১,০০০	৩৪৪
১২। গুৱাটিমালা	গুৱাটিমালা চিটী	১,৪১,৮৩,৭৫২	১,০৮,৮৮৯
১৩। হাইটি	প'ৰ্ট-আও-প্ৰিন্স	১,০৯,২৪,০০০	২৭,৭৫০
১৪। হ'ণ্ডুৰাছ	টেগুছিগালপা	৮৩,৪০,০০০	১,১২,০৮৮
১৫। জামাইকা	কিংষ্টন	২৭,২৭,০০০	১০,৯৯১
১৬। মেক্সিকো	মেক্সিকো চিটী	১২,৭০,১৭,০০০	১৯,৫৮,২০১
১৭। নিকাৰাগুৱা	মানাগুৱা	৬২,৬২,০০০	১,৩০,০০০
১৮। পানামা	পানামা চিটী	৩৯,৮০,০০০	৭৫,৫১৭
১৯। ছেণ্ট কিট্‌ছ এণ্ড নেভিছ	বাচ্ছেটেৰে	৪৬,০০০	২৬১
২০। ছেণ্ট লুছিয়া	কেছট্ৰিজ	১,৭৫,০০০	৫৩৯
২১। ছেণ্ট ভিনছেণ্ট আৰু গ্ৰেনাডিনছ	কিংছটাউন	১,২০,০০০	৩৮৮
২২। ট্ৰিনিদাদ আৰু ট'বাগো	প'ৰ্ট অব স্পেইন	১৩,৫১,০০০	৫,১৩০
২৩। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ	ৱাশ্বিংটন ডি চি	৩২,১২,৩৪,১৭২	৯৬,২৯,০৯১

(ঙ) দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। আৰ্জেণ্টিনা	বুৱেন'ছ এয়াৰ্ছ	৪,২৪,২৬,০০০	২৭,৮০,৪০০
২। বলিভিয়া	লা পাজ	১,০৪,৭৫,৫০০	১০,৯৮,৫৮১
৩। ব্ৰাজিল	ব্ৰাছিলিয়া	২০,৪৫,১৯,৩৯৮	৮৫,১৪,৮৭৭
৪। চিলি	ছেণ্টিয়াগো	১,৮০,২৫,০০০	৭,৫৬,০৯৬
৫। কলোম্বিয়া	বোগোটা	৪,৮২,১৮,০০০	১১,৩৮,৯১৪
৬। ইকুৱেডোৰ	কুইটো	১,৫২,৭৯,০০০	২,৮৩,৫৬১
৭। গুৱেনা	জৰ্জ টাউন	৭৫৩,০০০	২,১৪,৯৬৯

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
৮। পেৰাগুৱে	এছুনছিওন	৭০,২০,০০০	৪,০৬,৭৫২
৯। পেৰু	লিমা	৩,১১,৫১,৬৪৩	১২,৮৫,২১৬
১০। উৰুগুৱে	মোণ্টেভিডিঅ'	৩৫,৬২,০০০	১,৭৫,০১৬
১১। ভেনেজুৱেলা	কাৰাকাছ	৩,০৬,২০,০০০	৯,১২,০৫০
১২। ছুৰিনেম	পেৰামাৰিবো	৫,৭৬,০০০	১,৬৩,৮২০

(চ) ওচেনিয়া মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ ৰাজধানী, জনসংখ্যা আৰু মাটিকালি ঃ

দেশৰ নাম	ৰাজধানী	জনসংখ্যা (২০১৫ চনৰ তথ্য অনুসৰি)	মাটিকালি (বৰ্গ কি.মি.ত)
১। অষ্ট্ৰেলিয়া	কেনবেৰা	২,৩৮,৮৮,০০০	৭৭,৪১,২২০
২। ফিজি	ছুভা	৮৬৭,০০০	১৮,২৭৪
৩। কিৰিবাটি	দক্ষিণ তাৰাৱা	১,১৩,৪০০	৭২৬
৪। মাৰশ্বাল দ্বীপপুঞ্জ	দলাপ-উলিগা-দাৰিত	৮১,০০০	১৮১
৫। মাইক্ৰ'নেছিয়া	পালিকিৰ	১১০,৪৮৭	৭০২
৬। নাওৰু	য়াৰেন ডিষ্ট্ৰিক্ট	১৩,৬৩৫	২১
৭। নিউজিলেণ্ড	ওৱেলিংটন	৪৫,৯৮,০৬৬	২,৭০,৫৩৪
৮। পালাউ	মেলেকিওক	১৯,৯৪৯	৪৫৯
৯। পাপুৱা নিউগিনি	প'ৰ্ট মোৰেছবি	৭৭,৪৪,৬০০	৪,৬২,৮৪০
১০। ছামোৱা	এপিয়া	১,৯৪,২১০	২,৮৩১
১১। ছলোমন দ্বীপপুঞ্জ	হোনিয়াৰা	৬,৪১,৯০০	২৮,৮৯৬
১২। টুভালু	ফুনাফুটি	১১,৮০০	২৬
১৩। ভেনুৱাটু	প'ৰ্ট ভিলা	২,৭৭,৫০০	১২,১৮৯
১৪। টংগা	নুকুএল'ফা	১০৩,৩০০	৭৪৭

মূলকথা

- পৃথিৱীৰ মুঠ মাটিকালি ৫১০ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ। ইয়াৰ ২৯ শতাংশ স্থলভাগ আৰু ৭১ শতাংশ জলভাগে আৱৰি আছে।
- পৃথিৱীৰ স্থলভাগ এছিয়া, ইউৰোপ, আফ্ৰিকা, উত্তৰ আমেৰিকা, দক্ষিণ আমেৰিকা, ওছেনিয়া আৰু এন্টাৰ্কটিকা মহাদেশেৰে গঠিত। ইয়াৰ ভিতৰত এছিয়া মহাদেশ সৰ্ববৃহৎ। এন্টাৰ্কটিকা মহাদেশত কোনো ধৰণৰ স্থায়ী জনবসতি নাই।
- পৃথিৱীৰ জলভাগ প্ৰশান্ত, আটলাণ্টিক, ভাৰত, উত্তৰ আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰেৰে গঠিত। ইয়াৰ ভিতৰত প্ৰশান্ত মহাসাগৰ বৃহত্তম।
- ২০১৫ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যা হ'ল ৭৩০ কোটি।
- মহাসাগৰৰ তলিভাগ ওখোৰা-মোখোৰা। মহাসাগৰৰ তলিত শৈলসিৰা, দ্ৰোণী, সামুদ্ৰিক টিলা, খাত আদি ভূ-অৱয়ব আছে। গড়ে মহাসাগৰৰ গভীৰতা প্ৰায় ৪০০০ মিটাৰ। প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ তলিত থকা ১১,০২২ মিটাৰ গভীৰ মেৰিয়ানা বা চেলেঞ্জাৰ খাতেই হ'ল পৃথিৱীৰ গভীৰতম খাত।
- স্থলভাগৰ উপৰিভাগো পৰ্বত-পাহাৰ, মালভূমি, সমভূমি, উপকূলীয় সমভূমি আদিয়ে ওখোৰা-মোখোৰা কৰি ৰাখিছে। পৃথিৱীৰ সৰ্বোচ্চ পৰ্বতমালা হ'ল হিমালয়। ই এছিয়া মহাদেশত অৱস্থিত। এই পৰ্বতমালাৰ উচ্চতম শৃংগটো এভাৰেষ্ট আৰু ইয়াৰ উচ্চতা হ'ল ৮,৮৪৮ মিটাৰ।
- সমগ্ৰ বিশ্বত মুঠতে ১৯৭খন দেশ আছে। এই দেশসমূহৰ ভিতৰত মাটিকালি হিচাপে সৰ্ববৃহৎ দেশখন হ'ল ৰাছিয়া আৰু ক্ষুদ্ৰতম হ'ল ভেটিকান চিটী। জনসংখ্যাৰ ভিত্তিত সৰ্ববৃহৎ দেশ হ'ল চীন আৰু ক্ষুদ্ৰতম দেশ হ'ল ভেটিকান চিটী।

অনুশীলনী

১। পৃথিৱীৰ স্থলমণ্ডল আৰু জলমণ্ডলৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

২। মহাদেশীয় বিস্থাপন সূত্ৰ অনুসৰি পৃথিৱীৰ অৱস্থা আদিতে কেনে আছিল?

৩। মহাসাগৰৰ তলিভাগৰ ভূ-অৱয়ব সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখা।

৪। মহাসাগৰ আৰু মহাদেশসমূহৰ বিতৰণ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখা।

৫। পৃথিৱীৰ স্থলভাগৰ উপৰিভাগত থকা ভূ-অৱয়বসমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

৬। এছিয়া মহাদেশৰ প্ৰাকৃতিক বৈশিষ্ট্যসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা।

৭। কাৰণ দৰ্শাই উত্তৰ লিখা :

(ক) পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় ৯০ শতাংশই উত্তৰ গোলাৰ্ধত থুপ খাই আছে কিয়?

(খ) এন্টাৰ্কটিকা মহাদেশত মানুহৰ স্থায়ী বসতি নাই কিয়?

৮। তলৰ প্ৰশ্নবোৰৰ চমু উত্তৰ দিয়া ঃ

(ক) এছিয়া আৰু ইউৰোপ মহাদেশৰ মাজত থকা প্ৰাকৃতিক সীমা কিহে সৃষ্টি কৰিছে?

(খ) পৃথিৱীৰ দীৰ্ঘতম পৰ্বতমালা কোনটো আৰু ক'ত অৱস্থিত?

(গ) মাটিকালিৰ ভিত্তিত পৃথিৱীৰ বৃহত্তম আৰু ক্ষুদ্ৰতম মহাদেশৰ নাম লিখা।

(ঘ) পৃথিৱীৰ কোনখন দেশ কোন দুখন মহাদেশলৈ বিস্তৃত?

(ঙ) মাটিকালিৰ ভিত্তিত পৃথিৱীৰ বৃহত্তম আৰু ক্ষুদ্ৰতম দেশৰ নাম লিখা।

(চ) উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ প্ৰধান পৰ্বত শ্ৰেণীটোৰ নাম কি? ই মহাদেশৰ কোন অংশত অৱস্থিত?

(ছ) পৃথিৱীৰ বৃহত্তম মৰুভূমি কোনখন আৰু ই ক'ত অৱস্থিত?

(জ) এছিয়া মহাদেশৰ দুখনকৈ উত্তৰ দিশলৈ প্ৰবাহিত আৰু পুব দিশলৈ প্ৰবাহিত নদীৰ নাম লিখা।

(ঝ) অষ্ট্ৰেলিয়াৰ একোখনকৈ প্ৰধান পৰ্বতশ্ৰেণী, নদী আৰু মৰুভূমিৰ নাম লিখা।

(ঞ) ইউৰোপ মহাদেশৰ অন্তৰ্গত তথা ভূমধ্যসাগৰীয় অঞ্চলত অৱস্থিত তিনিখন দেশৰ নাম লিখা।

৯। চমুটোকা লিখা ঃ

(ক) পেঞ্জিয়া

(খ) উত্তৰ মহাসাগৰ

(গ) ওছেনিয়া মহাদেশ

(ঘ) এছিয়া মহাদেশৰ নদ-নদী

(ঙ) আফ্ৰিকা মহাদেশৰ হ্ৰদসমূহ

(চ) ইউৰোপ মহাদেশৰ নদ-নদী

(ছ) আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি অঞ্চল

(জ) উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ হ্ৰদসমূহ

১০। পাৰ্থক্য লিখা ঃ

(ক) মহীসোপান আৰু মহীঢাল

(খ) এভাৰেষ্ট শৃংগ আৰু গডউইন অষ্টিন শৃংগ

(গ) ওছেনিয়া মহাদেশ আৰু এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশ

(ঘ) গোবি মৰুভূমি আৰু আটাকামা মৰুভূমি

১১। শুদ্ধ উত্তৰটো বাছি উলিওৱা ঃ

(ক) পৃথিৱীৰ দ্বিতীয় বৃহত্তম মহাসাগৰ কোনখন?

(১) প্ৰশান্ত মহাসাগৰ (২) ভাৰত মহাসাগৰ

(৩) আটলাণ্টিক মহাসাগৰ (৪) দক্ষিণ মহাসাগৰ

(খ) পৃথিৱীৰ ক্ষুদ্ৰতম মহাদেশ কোনখন?

(১) উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ (২) ইউৰোপ মহাদেশ

(৩) এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশ (৪) ওছেনিয়া মহাদেশ

(গ) ফক্‌লেণ্ড দ্বীপটো কোন মহাসাগৰত অৱস্থিত?

(১) আটলাণ্টিক মহাসাগৰ (২) উত্তৰ মহাসাগৰ

(৩) প্ৰশান্ত মহাসাগৰ (৪) ভাৰত মহাসাগৰ

(ঘ) এছিয়া আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশক কোনখন সাগৰে পৃথক কৰিছে?

(১) ভূমধ্য সাগৰ (২) লোহিত সাগৰ

(৩) কাস্পিয়ান সাগৰ (৪) আৰব সাগৰ

(ঙ) এছিয়া আৰু ইউৰোপ মহাদেশক প্ৰাকৃতিকভাৱে কিহে পৃথক কৰিছে?

(১) ইউৰাল পৰ্বতমালা (২) ককেচাচ পৰ্বত

(৩) কাস্পিয়ান সাগৰ (৪) ভল্গা নদী

(চ) ইকুৱেডʼৰ কোনখন মহাদেশত অৱস্থিত?

(১) উত্তৰ আমেৰিকা (২) দক্ষিণ আমেৰিকা

(৩) আফ্ৰিকা (৪) এছিয়া

(ছ) ব্ৰাজিলৰ ৰাজধানী কি?

(১) ৰিও ডি জেনেইৰো (২) চাও পাওলো

(৩) ব্ৰাচিলিয়া (৪) লিমা